МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра слов'янської філології

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З АНТРОПОНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ ВЗАЄМОДІЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ БІЛОРУСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ)

Кваліфікаційна робота
на здобуття ОС «магістр»,
галузі знань 03 «гуманітарні науки»,
спеціальності 035 «філологія»,
спеціалізації 035.031 «Слов'янські
мови та літератури (переклад включно),
перша – білоруська»,
ОНП «Східнослов'янська філологія та
англійська мова:
теоретичні і прикладні студії:
білоруська та українська
мови і літератури»
Катерини ХИТРИЧ

науковий керівник:
к. філол. н., доцент кафедри
слов'янської філології
Олена ПОГРЕБНЯК

«Допущено до захисту»
Протокол № 12 кафедри
слов'янської філології
ННІФ від 27.04.2023
Завідувач кафедри
к.філол.н., доц._____ **Олена ДЗЮБА-ПОГРЕБНЯК**

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП……..…….……4

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

1.1. Фразеологія як об’єкт вивчення: етнолінгвістичний та лінгвокультурологічний аспекти……...…9

1.2. Становлення фразеології як лінгвістичної дисципліни у білоруському мовознавстві. Дослідження фразеологізмів із власною назвою у працях білоруських філологів……...13

1.3. Поняття фразеологічної одиниці. Основні ознаки фразеологізмів……..18

1.4. Класифікації фразеологічних одиниць……..21

Висновки до розділу І.…….25

РОЗДІЛ ІІ. АНТРОПОНІМИ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ БІЛОРУСЬКОЇ МОВИ

2.1. Національно-культурна своєрідність фразеологізмів з компонентом-антропонімом у мовній картині світу білорусів…...27

2.2. Джерела походження фразеологізмів з компонентом-антропонімом у білоруській мові……..31

2.3. Типологія антропонімів у складі фразеологічних одиниць білоруської мови……..47

Висновки до розділу ІІ.……...55

РОЗДІЛ ІІІ. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З АНТРОПОНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У БІЛОРУСЬКІЙ МОВІ

3.1. Семантика фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом у білоруській мові…….57

3.2. Морфологічна класифікація фразеологізмів з компонентом-антропонімом…….65

Висновки до розділу ІІІ.……..75

ВИСНОВКИ…….77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……82
ДОДАТКИ……91

ВСТУП

Сприйняття і розуміння світу є різним у кожного народу. Представники кожної лінгвокультурної спільноти бачать світ крізь призму своєї мови, що є відображенням культури та засобом формування мислення її представників. Мова виступає як дзеркало національної культури, її зберігачем. Тісний зв'язок мови з життям, історією суспільства, його культурою проявляється у фразеології. Фразеологія є кристалізацією мислення людей і квінтесенцію мови. На відміну від лексики, фразеологія менш схильна до мовних змін, зберігає в собі застарілі слова, архаїчні форми та синтаксичні конструкції. Ця здатність до «історичної акумуляції» особливо яскраво проявляється у змістовному спектрі. У фразеологізмах (ФО) білоруської мови знаходять свій відбиток національна своєрідність народу, його характер, менталітет, спосіб осмислення явищ і подій, реалії побуту, факти історії, давні народні вірування, звичаї та обряди. У широкому сенсі фразеологізми фіксують зміст, який перегукується з умовами життя народу – носія мови.

Зв'язок з історією, культурою, традиціями народу чітко видно в тих фразеологізмах, до складу яких входить власна назва. Антропоніми більшою мірою, ніж інші мовні одиниці, «просочені» культурною інформацією. Фразеологічні одиниці з компонентом-антропонімом допомагають виявити специфічне для білоруської культури бачення світу і людини, характерні особливості функціонування власних імен у складі фразеологічних одиниць. Антропоніми як компоненти фразеологічних одиниць відіграють важливу роль у системі мови та культури, сприяючи виявленню національно-культурних особливостей певного етносу. Добре володіння мовою неможливе без розуміння її фразеології. Знання фразеологічних одиниць полегшує читання як художньої, так і публіцистичної літератури. Правильне використання фразем робить мову більш яскравою і колоритною.

На нашу думку, вивчення фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом є особливо цікавим, оскільки власна назва як одна з універсалій культури виконує функцію зберігання і трансляції традицій, історії, культури народу. **Актуальність** теми визначається декількома причинами. По-перше, вивчення фразеологічних одиниць із компонентом антропонімом дозволяє встановити місце антропонімів у білоруській мовній картині світу. По-друге, нині актуальним є вивчення взаємозв'язку мови та культури, а фразеологічні одиниці відіграють особливу роль у формуванні мовної картини світу. По-третє, семантичні та морфологічні особливості фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом у білоруській мові є недостатньо вивченими.

Останнім часом зростає увага лінгвістів до феномена власного імені у фразеології. Дослідженню власних назв у складі фразеологізмів присвячені праці Л. І. Даниленко про національно-культурну семантику чеської фразеології, де розглядаються питання етнокультурних параметрів власних назв у складі ФО *чеської мови*; Г. А. Луканської та Л. І. Олексієнко про національно-культурну специфіку *англійських* фразеологічних одиниць з власними назвами; О. А. Мороз про семантику та структуру номінативних фразеологічних одиниць з компонентом «власне ім'я» в *українській мові*; В. А. Герасимчук про власні імена в *українських* фразеологізмах; І. О. Дяченко про фразеологічні одиниці з антропонімним компонентом в *іспанській мові*; Г. В. Сингаївської про семантику антропонімів у складі фразеологічних одиниць (на матеріалі *іспанської мови*); Ю. В. Ковалюк про лінгвокультурний аспект фразеологізмів з антропонімним аспектом в *англійській мові*; С. О. Гришель про власні імена як структурний компонент фразеологізмів *білоруської мови*; В. Б. Качановської про фразеологізми біблійного походження з ономастичним компонентом у *білоруській мові*; М. А. Данилович про антропоніми у складі діалектних фразеологізмів *білоруської мови*; Ю. А. Петрушевської та Є. Є. Іванова про дослідження

власних імен у складі паремій *білоруської мови*. Порівняльна фразеологія представлена науковими розвідками І. С. Божко про семантику антропоніма у складі фразеологічної одиниці: співставлення на матеріалі української, російської, французької, англійської та німецької мов; Г. Т. Кузь про біблійну фразеологію з антропонімними компонентами (українсько-словацькі паралелі); та інші.

Метою роботи є дослідження фразеологізмів з антропонімічним компонентом у білоруській мові в аспекті взаємодії мови та культури. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

- з'ясувати актуальні напрями дослідження фразеології в сучасній лінгвістиці;
- розглянути історію становлення фразеології як лінгвістичної дисципліни у білоруському мовознавстві та визначні праці вчених;
- дослідити основні ознаки та наявні класифікації ФО;
- охарактеризувати національно-культурну своєрідність фразеологізмів з компонентом-антропонімом у мовній картині світу білорусів;
- вибрати з фразеологічного фонду білоруської мови фразеологічні одиниці з компонентом-антропонімом;
- з'ясувати основні джерела походження білоруських фразеологізмів із власними назвами;
- систематизувати та проаналізувати виявлені фразеологічні одиниці відповідно до типології антропонімів, семантики та структури.

Об'єктом дослідження стали білоруські фразеологізми з антропонімічним компонентом. **Предметом** є структурно-семантичні особливості та специфіка відображення культурної інформації в білоруських фразеологізмах з антропонімічним компонентом.

Джерельною базою дослідження слугували фразеологічні, етимологічні, діалектні словники та довідники білоруської мови:

«Дыялектны слоўнік: Вып. 2–3» (1960-1970) [85; 86], «Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне» (1968) [83] Ф. М. Янковського, «У фразеалагічную скарбонку: Даведнік» (2004) [43], «Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў» (2004) [44], «Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т.» (2008) [41; 42] І. Я. Лепешева, «Слоўнік беларускіх народных параўнанняў» (2011) [65] Т. В. Володіної, Л. М. Соловій, «Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны» (2000) [25], «Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны» (2013) [26] М. А. Даниловича, «Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна» (2013) [7] Р. І. Бородуліна, «Фразеалагічны слоўнік Косаўшчыны» (2014) [33] О. Ф. Зайки.

Методологічною основою дослідження стали праці з фразеології, етнолінгвістики та лінгвокультурології таких мовознавців як М. В. Абабурка, Р. І. Бородулін, Л. О. Белей, М. В. Бірила, О. П. Бодик, Л. І. Бурак, Є. М. Верещагін, Т. В. Володіна, Л. М. Григор'єва, Л. І. Даниленко, М. А. Данилович, А. С. Денисова, О. С. Дзядова, О. Ф. Зайка, В. В. Кабушка, І. В. Каліта, І. Л. Капилов, І. І. Короткевич, В. Г. Костомаров, М. П. Кочерган, Н. А. Левчанка, І. Я. Лепешев, Г. А. Луканська, С. М. Лясович, В. А. Маслова, Г. М. Мезенка, Г. П. Півторак, А. Л. Садовська, Л. Г. Скрипник, М. Л. Соловій, В. Н. Телія, В. Д. Ужченко, А. К. Устинович, Ф. М. Янковський тощо.

Для виконання поставлених завдань ми використовували такі **методи дослідження**: критичний аналіз наукової літератури (для визначення теоретичних основ дослідження білоруської фразеології), суцільної вибірки фразеологічного матеріалу із словників, описовий, метод аналізу і синтезу (опис, систематизація, класифікація та інтерпретація структурно-семантичних особливостей, шляхів виникнення фразеологізмів з компонентом-антропонімом), метод індукції (для формулювання узагальнень, висновків, переходу від окремих фактів до загальних), метод компонентного аналізу (для визначення змісту ФО).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що антропоніми у складі білоруських фразеологічних одиниць розглядаються комплексно: з погляду їхньої семантики, структурних особливостей, шляхів виникнення. Зроблено спробу подати цілісний аналіз білоруських фразеологізмів з антропонімічним компонентом, доповнити уявлення про структурно-семантичні особливості обраних одиниць, способи відображення в них культурної інформації.

Теоретичне та практичне значення. Теоретичні положення цієї праці можуть бути використані для подальшого розвитку теорії фразеології та фразеографії. Практична цінність роботи полягає у систематизації фразеологізмів із власними назвами, що дозволяє їх коректне вживання в усному і писемному мовленні білоруської мови, покладаючись на їх джерела виникнення і смислове значення. Висновки й узагальнення, що містяться у праці, а також результати дослідження фразеологізмів білоруської мови з антропонімічним компонентом можуть бути використані у викладанні курсу лексикології білоруської мови (розділ «Фразеологія»), етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвокраїнознавства та міжслов'янського художнього перекладу у вищих навчальних закладах, при укладанні ідеографічних і тематичних словників, що стосуються антропоніміки, а також при написанні наукових робіт.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, супроводжуваних висновками, загальних висновків, списку використаних джерел, що охоплює 86 позицій та додатку (до якого включено 154 фразеологічні одиниці). Повний обсяг роботи – 98 сторінок.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

1.1. Фразеологія як об’єкт вивчення: етнолінгвістичний та лінгвокультурологічний аспекти

У науці про мову фразеологію зазвичай тлумачать як розділ мовознавства, присвячений вивченню стійких словосполучень – фразем, що виконують функцію слова, або ж як розділ мовознавства, присвячений вивченню фразеологічної системи мови в її сучасному стані або історичному розвиткові, тобто синхронно та діахронно. Також терміном фразеологія прийнято називати всю сукупність фразеологічних одиниць мови. Слово фразеологія походить з грецької мови і означає phrasis – спосіб висловлення, стиль, зворот і logos – слово, вчення [40, с. 241].

Існує так зване вузьке і широке розуміння обсягу цієї галузі мовознавства. На думку білоруського мовознавця М. А. Даниловича, одні вчені, визнаючи основною властивістю ФО відтворюваність, розуміють сполуку розширено та відносять до неї стійкі вислови, неоднорідні за семантичною злитістю компонентів: фразеологічні зрощення, єдності, сполучення, прислів’я, приказки, перифрази, крилаті вислови, складні терміни (праці В. Л. Архангельського, О. С. Ахманової, М. М. Шанського). Представники вузького розуміння фразеології зараховують до неї лише семантично неподільні вислови, значення яких неможливо вивести зі значення структурних слів-компонентів. Так виникають фразеологічні зрощення та єдності (І. Я. Лепешев, Ф. М. Янковський) [24, с. 4]. Деякі дослідники зазначають, що такий поділ є недоцільним. Заслуговує на увагу думка А. І. Молоткова, який оспорює правомірність самого співіснування двох поглядів на об'єкт фразеології та зазначає, що визначення обсягу ФО в «широкому» чи «вузькому» розумінні слова є ненауковим та його не існує. Мовознавець зауважує, що до ФО кількісно належать усі мовні одиниці, які якісно визначаються як фразеологічні одиниці та можуть відрізнятися між

собою на семантико-тематичному, стилістичному, лексико-граматичному та інших рівнях, але не за категоріальною сутністю [45, с. 8].

Предметом описуваної лінгвістичної дисципліни є вивчення природи, суті, категорійних ознак фразеологічних словосполучень, а також з’ясування закономірностей їхнього функціонування у мовленні. Передовсім у фразеології увага зосереджена на принципах виділення фразеологічних одиниць, методах їхнього дослідження, класифікації, лексикографічного опрацювання чи словникового опису. ФО розглядаються як певна система співвідносних і взаємопов’язаних лінгвістичних одиниць [50, с. 43].

Фразеологію поділяють на синхронну (описову) і діахронну (історичну). Синхронна фразеологія досліджує закономірності функціонування фразеологізмів у сучасній мові. У її межах виділяють фразеологічну семасіологію — науку, яка вивчає специфіку фразеологічного значення, семантичну структуру фразеологізмів та їхні системно-семантичні зв'язки; фразеологічну стилістику, що з’ясовує стилістичні властивості і функції фразеологічних одиниць у різних стилях мовлення, та зіставно-порівняльну фразеологію, виявляє універсальні й унікальні національно-специфічні властивості фразеологізмів різних мов при зіставному аналізі. Діахронна вивчає фразеологію в її історичному розвитку. У її межах виділяють фразеологічну дериватологію, до компетенції якої входить вивчення деривації чи творення, формування стійких словосполучень мови; фразеологічну етимологію, яка присвячена проблемам походження та історії розвитку фраземної системи або окремих одиниць цієї системи [28, с. 6].

У білоруському мовознавстві розглядаються насамперед загальні питання фразеології в різних її аспектах: обсяг фразеології, семантична і структурно-граматична характеристика фразеологізмів, їх походження, а також вживання та стилістична роль фразеологічних одиниць у мові

художньої літератури, морфологічні та синтаксичні типи фразеологізмів та їх особливості, варіантність, синонімія тощо. Серед головних аспектів вивчення білоруської фразеології є етнолінгвістичний та лінгвокультурологічний, які передбачають простеження знакових понять культури народу, ціннісних орієнтацій, відлюстрованих у фразеологізмах.

Зв'язок мови й культури був об'єктом наукових праць вже у XIX ст. (Ф. Буслаєв, Л. і В. Грімм, В. фон Гумбольдт, О. Потебня). На початку XX століття думки науковців розвивали Ш. Баллі, Ф. Боас, Л. Вайсгербер, М. Гайдеґґер, Е. Сепір, Б. Уорф. У другій половині XX ст. – на поч. XXI ст. ідеї взаємозв'язку мови та культури присвячуються розвідки білоруських вчених – М. Антропова, Т. Володіної, М. Даниловича, В. Коваля, В. Маслової, А. Садовської, І. Токаревої, російськиз вчених – Є. Верещагіна, В. Костомарова, В. Телії, М. Толстого, С. Толстої, українських вчених – В. Жайворонка, В. Кононенка, В. Манакіна, О. Селіванової, Л. Даниленко, Л. Скрипник, В. Ужченко, польських науковців – Я. Адамовського, Є. Бартмінського, А. Вебжицької тощо.

Аналіз фразеології у контексті культури особливо активізувався в останні два десятиліття. Етнолінгвістика, що сформувалася як лінгвістичний напрям на початку XX століття в США, за визначення Н. М. Шарманової є розділом мовознавства, що досліджує зв'язки між мовою та духовною і матеріальною культурою народу (релігією, міфологією, мистецтвом, етнопсихологією, звичаями тощо) [78, с. 14]. Водночас лінгвокультурологія як галузь мовознавства зародилась у східноєвропейській лінгвістиці в середині 90-х років XX ст. [1, с. 3]. Автор терміну В. М. Телія зазначає, що лінгвокультурологія є складовою етнолінгвістики та вивчає взаємодію мови й культури перш за все в їх синхронії [66, с. 260]. Однак з розвитком лінгвокультурології одні вчені стали прихильниками ідеї, що лінгвокультурологія є частиною етнолінгвістики, а інші вважають, що це дві різні науки. Українська

дослідниця Л. І. Даниленко слушно зауважує, що така неузгодженість поглядів сприяє невизначеності базових понять та термінів кожної з цих галузей [21, с. 28]. Ми погоджуємось з твердженням білоруської філологині В. А. Маслової: «якщо етнолінгвістика оперує переважно історично значущими даними і прагне в сучасному матеріалі виявити історичні факти того чи того етносу, <...> то лінгвокультурологія досліджує й історичні, і сучасні мовні факти через призму духовної культури» [56, с. 11]. На нашу думку, етнолінгвістика орієнтується здебільшого на стан взаємодії мови та культури в минулому, а лінгвокультурологія – на сучасний стан функціонування мови та культури. Дослідження в етнолінгвістичному аспекті спрямовані саме на народну культуру та її відбитки в мові, а в лінгвокультурологічному вимірі, слушно зазначає О. О. Селіванова, сконцентровані також на відображенні в мові здобутків світової культури та інших культур різних епох тощо [66, с. 261]. Варто зауважити, що живі комунікативні процеси – це основний матеріал лінгвокультурології. Її метою є відображення повсякденної картини світу такою, якою вона відтворена в повсякденному мовленні певного народу [75, с. 41]. Вивчення фразеології білоруської мови у цих аспектах спрямоване на поглиблене засвоєння генетичної сутності етнокультурного мовного матеріалу, на залучення сучасника до засвоєння моральних та етичних цінностей свого народу через рідне слово, рідну мову [31, с. 77].

Таким чином, фразеологія – це розділ науки про мову, що вивчає стійкі словосполучення з ускладненою семантикою, що сприймаються як єдине ціле. Фразеологія як розділ мовознавства охоплює такі завдання: 1) вивчення фразеології в плані синхронії та діахронії; 2) встановлення взаємозв’язку фразеології з суміжними дисциплінами; 3) розкриття внутрішнього механізму з’єднання компонентів, виявлення змін, що відбуваються у фразеологічній сполучуваності слів; 4) аналіз одиниць фразеологічного складу, що передбачає вивчення їх структури,

відтворюваності, визначення обсягу фразеології і типової класифікації фразеологізмів; 5) дослідження характеру і властивостей значення фразеологізмів; 6) вивчення функціонування фразеологізмів; 7) інвентаризація фразеологізмів [8, с. 23]. Саме фразеологічні одиниці білоруської мови є матеріалом для етнолінгвістичних та лінгвокультурологічних досліджень, адже вони відображають національну ментальність і культурні цінності етносу.

1.2. Становлення фразеології як лінгвістичної дисципліни у білоруському мовознавстві. Дослідження фразеологізмів із власною назвою у працях білоруських філологів

Термін фразеологія виник у XVI столітті й початково, коли ще не був власне терміном, а лише прототерміном, означав «стиль, лексика, лексичний склад». Термінологізація слова фразеологія відбулася під кінець XVIII століття, і воно почало означати «зібрання словосполучень». І вже у XIX столітті, а особливо з формуванням мовознавчого розділу у XX столітті, фразеологія як дисципліна набуває тих значень, з якими функціонує й зараз.

Запис сталих словосполучень починається разом з початком укладання словників, з виникненням лексикографії – теорії та практики створення словників. Виділенню фразеології в окремий розділ лінгвістики передував значний період виявлення, збирання та систематизації фразеологічного матеріалу. Як окремий розділ науки про мову фразеологія сформувалася лише у XX столітті. Батьком сучасної фразеології традиційно вважають швейцарського лінгвіста Шарля Балі [28, с. 5]. У своїй роботі «Французская стилистика» [6] він подав розгорнуту класифікацію фразеологічних зворотів. Широко відомою у світовому й вітчизняному мовознавстві стала семантична класифікація, опрацьована В. В. Виноградовим [29, с. 14].

У білоруському мовознавстві фразеологія як окремий розділ науки про мову набула активного висвітлення порівняно недавно. Ще в 1960-х роках вважалося, що вона знаходилася в стадії «прихованого розвитку» [45, с. 4].

Становлення білоруської фразеології насамперед пов'язано з працями А. М. Базиленко, Ф. М. Янковського, А. С. Оксамитова, І. Я. Лепешева. Перші власне фразеологічні дослідження належать кандидату філологічних наук А. М. Базиленко «Устойчивые словосочетания в языке Якуба Коласа» (Мінск, 1962) [5] – перша наукова робота в галузі білоруської фразеології. А. Базиленко визначає такі ФО: 1) фразеологічні єдності; 2) ідіоми або фразеологічні зрощення; 3) фразеологізми. До фразеологізмів вона відносила прислів'я, приказки, крилаті слова, називаючи все це словосполученнями.

У 50-х роках білоруські фразеологи приділяли особливу увагу систематичній організації досліджуваного матеріалу, і вони прагнули виокремити основний фразеологічний склад білоруської мови з усіх доступних джерел – літературних, діалектних та фольклорних.

У 60-х роках науковці почали досліджувати діалектну фразеологію. Ф. М. Янковський спробував визначити межі поширення та джерела походження діалектних фразеологізмів, відзначивши взаємозв'язок сучасної білоруської літературної мови та народних говірок [23, с. 306].

Результатом копіткої збиральницької та дослідницької роботи Ф. М. Янковського стали такі книги, як «Дыялектны слоўнік» (1959–1970), «Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне» (1968), «Беларускія народныя параўнанні» (1973). У перерахованих виданнях значне місце відведено фразеологізмам, серед яких є фраземи з компонентом – власною назвою чи прикметниковим утворенням від неї. Так, у «Дыялектным слоўніку: Вып. 2–3» (1960-1970) [85; 86] зустрічаються фразеологічні одиниці з антропонімічним компонентом (*Аляксей праняў*

‘захворювання шлунка, розлад травлення’ [86, с. 153], *аддам на святы Адам* ‘ніколи, ніколи не віддам’ [85, с. 204]). Фразеологізми з власною назвою супроводжуються поясненням значення, ілюстративним матеріалом, а деякі – етимологічною довідкою.

Книга «Беларуская фразеалогія» (1968) Ф. М. Янковського [83] – перша спроба систематично описати фразеологічний склад білоруської мови. У ній розглядаються основні етапи розвитку білоруської фразеології, її основні поняття, дається короткий нарис білорусько-іншомовних фразеологічних зв’язків [84, с. 4].

Серед загальної кількості фразеологічних одиниць, що уміщені в «Беларускіх народных параўнаннях» (1973) [82] Ф. М. Янковського, зафіксовано групу виразів, що мають у своєму складі власну назву, – 25 одиниць. Структурним компонентом фразеологізмів є антропонім – *(выскачыць) як Піліп з канапель, (дзяліць) як Тодар з Тадораю, (зарабіць) як Заблоцкі (Заброцкі) на мыле, (здрадны, здрадлівы, прадажны) як Юда, (разысціся) як Ігналя на вечарынцы* тощо.

У 1978 р. видано Ф. М. Янковським посібник «Беларуская мова» [81]. Загальна кількість фразеологізмів із власною назвою у збірнику становить 42 одиниці білоруської мови. Вони розглядаються в різних аспектах – структурно-граматичному, семантичному, етимологічному тощо. Наприклад, фразеологізм *Магдаю заліваццa* ‘весело, сміятися’ описано з точки зору семантики та сфери вживання [81, с. 98].

У 1993 році І.Я. Лепешев написав та видав працю «Фразеалагічны слоўнік сучаснай беларускай мовы» [41; 42]. Автор включив до словника близько 6000 фразеологізмів, подав стилістичну та граматичну характеристику кожного фразеологізму. У 2004 р. І. Я. Лепешев видав «Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў» [44]. Словник розкриває історію та походження близько 1750 фразеологізмів сучасної білоруської літературної мови, показує зв’язок їх сучасного з первісним, етимологічне значення,

життя фразеологізмів у часі та просторі. У виданнях філолога зібрано багато фразеологізмів з антропонімічним компонентом, подано їх семантичну та етимологічну характеристику. Так, наприклад, фразеологізм *антонаў агонь* – калька з французької мови, ‘гангрена, зараження крові’ [44, с. 36]; *мукі Тантала* – походження фразеологізму з грецької міфології, але він утворився як переосмислений вислів у латинській мові (Tantali supplicia), звідки, як фразеологічна півкалька запозичений іншими мовами. Значення виразу — ‘нестерпні страждання від близькості до бажаної мети і неможливості її досягнення’ [44, с. 220].

У 2002 році вийшла стаття М. А. Даниловича «Антрапонімы ў складзе дыялектных фразеалагізмаў» [22], у якій проаналізовано фразеологізми із власним ім’ям у діалектній мові. Так, наприклад, у Гродненській області, де проживає населення православного і католицького віросповідання, поряд зі слов’янськими вживаються візантійські греко- та римо-католицькі імена: *як Макар у заціркy* ‘потрапити в дуже неприємну ситуацію (застрягти)’, *як Іванко Драбавіцкі* ‘без діла, без заняття (ходити)’. На території Білорусі масово проживали люди єврейської національності. Постійні контакти між ними та білорусами не могли не позначитися на лексико-фразеологічному складі місцевого мовлення. Утворилося чимало поширених у єврейському середовищі стійких висловів із власними назвами: *з Лейзарам прывітацца* ‘напиватися спиртного’, *як карова (кабыла) лейзарава* ‘без справи, без серйозних занять (ходити)’ [22, с. 25].

М. А. Данилович є автором статті «Фразеалагізмы з псеўдаўласнымі імёнамі ў беларускай дыялектнай мове» (2011) [27], у якій автор виділив у межах ономастичної фразеології помітну групу фразеологізмів із псевдовласними назвами – штучними утвореннями спеціально для фразеологізму з метою формування його семантичної структури та яскравого стилістичного багатства (*Ціхон бяды нарабіў* ‘незаміжня дівчина

завагітніла’, Ціхон < ціхі; *выйсці замуж за Лапатэцкага* ‘померти’, лапата–Лапатэцкі) [27, с. 41].

С. Гришель у своїй роботі «Уласныя імёны як структурны кампанент фразеалагізмаў» (2015) [19] дослідив фразеологізми з антропонімами у «Фразеалагічным слоўніку для сярэдняй школы» (1973) [18] під редакцією Ф. М. Янковського. Він проаналізував 8 фразеологізмів, які мають у своєму складі власні назви (*як Піліп з канапель* – ‘несподівано, зненацька’). Філолог дослідив історію обраних фразеологізмів із власними назвами [19, с. 48].

У статті Н. А. Левчанки «Анамастычная фразеалогія ў фальклорным зборніку А. Зайкі «Прыказкі і прымаўкі … з Косаўшчыны» (2016) [46] розглядаються фразеологізми із власним ім’ям, що зустрічаються у фольклорному збірнику О. Зайки «Прыказкі і прымаўкі … з Косаўшчыны» (2015) [32]. Досліджено вплив антропонімічного компонента на семантику фразеологізму і розглянуто проблему відображення національно-культурної специфіки діалектної фразеології. Н. А. Левчанка відзначає, що фразеологізми з антропонімічним компонентом зафіксовані в Косовщині у лексико-структурному складі містять велику інформацію, яка допомагає простежити історію людей цієї місцевості, особливості їхнього світосприйняття. Н. А. Левчанка у статті «Фразеалагізмы ў «Матэрыялах да слоўніка Гродзенскай вобласці» Т.Ф. Сцяшковіч» (2017) [47] подала огляд зазначеної праці [70] і охарактеризувала фразеологізми із власними іменами [47, с. 167]. Білоруські мовознавці також звертали увагу на вживання фразеологізмів з компонентом-антропонімом у літературних творах (С. В. Асабіна, М. А. Данилович, В. А. Лящинська).

Таким чином, ХХ століття можна вважати важливим етапом становлення фразеології як самостійного розділу мовознавства. У 50-60-х роках постає питання про її систематичне вивчення власне як лінгвістичної дисципліни у білоруському мовознавстві, а з 70-х років до вивчення

фразеологізмів звертається дедалі більша кількість дослідників, вчених та науковців. Одним із першочергових завдань дослідження фразеологізмів з антропонімічним компонентом є виявлення їх обсягу в сучасній білоруській мові. У цьому плані найважливішими джерелами є видані фразеологічні словники білоруської діалектної і літературної мови, видання списків фразеологізмів, зібрані лінгвістами і краєзнавцями на рідній мові і опубліковані в журналах і наукових збірниках. Фразеологічні одиниці з антропонімічним компонентом стають основою сучасних лінгвістичних досліджень у білоруському мовознавстві.

1.3. Поняття фразеологічної одиниці. Основні ознаки фразеологізмів

Фразеологізмом (ФО) називається лексико-граматичне поєднання двох і більше компонентів, граматично утворене за моделлю словосполучення або речення, яке має цілісне значення та відтворюється у мовленні автоматично [68, с. 111]. Наприклад, *як Марцін да кавы* [42, с. 27], *і квіта Мікіта* [41, с. 571]. У системі мови фразеологізм посідає місце між словом і словосполученням, прибираючи певні ознаки і першого, і другого. Зі словом фразему єднає те, що і слово, і фразема виконують номінативну функцію в мові. А зі словосполученням – наявність кількох, щонайменше двох, слів чи компонентів у структурі словосполучення і фраземи. Натомість головна зовнішня відмінність між словом і фраземою полягає в тому, що слово – цілісно оформлена одиниця мови, що складається з морфем, а фразема – нарізно оформлена одиниця мови, яка завжди становить єдність щонайменше двох компонентів [39, с. 107]. Стосовно вільного словосполучення, то відмінність між ним і фраземою полягає у тому, що у вільному словосполученні кожне із слів, яке входить до його складу, не втрачає свого власного значення, як це відбувається у складі

фраземи [2, с. 108]. Фразеологізм є одним членом речення, незважаючи на кількість слів, що входить до нього [69, с. 101].

Фразеологізм як мовна одиниця має свої ознаки. До основних ознак відносять відтворюваність, стійкість компонентного складу, семантичну і синтаксичну цілісність, кількакомпонентний склад [13, с. 52].

Ознака ***відтворюваності*** фразем полягає в тому, що вони не утворюються в мовленні як вільні словосполучення, використання яких обумовлюється відповідними комунікативними потребами, а відтворюються з незмінним складом компонентів, зазвичай закріплених у конкретній послідовності [13, с. 52]. Наприклад, фразеологізм *запець (заспяваць) Лазаря* – ‘прикидаючись нещасним, скаржитися на життя, прибіднюватися’ [41, с. 463]; *Фама няверны / няверуючы* – ‘людина, яку важко змусити повірити в щось’ [42, с. 811].

Стійкість фразеологізму виражається стійкістю його компонентного складу та значення [8, с. 42]. Так, наприклад, фразеологізм *свяцейшы за Папу Рымскага* – ‘такий, що занадто суворо дотримується певних ідеалів, правил, поглядів тощо’ [42, с. 531]; *скінуць з сябе ветхага Адама* – ‘позбутися старих звичок, поглядів і стати іншою людиною’ [42, с. 553].

Семантична цілісність полягає в тому, що суть фразеологізму не можна витлумачити, інтерпретувати на основі безпосереднього врахування значень його компонентів – відповідних слів, що належать до лексичної системи [14]. Наприклад, *адправіць у штат Духоніна* – ‘розстрілювати’ [41, с. 73]; *валяць Ваньку* – ‘поводити себе несерйозно’ [41, с. 173].

Необхідна умова функціонування будь-якої фраземи — ***кількакомпонентний склад***. Згідно з цією типологічною ознакою у складі фразеологізмів виділяються слова, поєднані певними синтаксичними відношеннями і вжиті у відповідних формах [68, с. 102]. Наприклад, *не па Сеньку (Хомку, Юрку) шапка* – ‘комусь зовсім неможливо, дуже важко

(щось зробити)’ [42, с. 920]; *адпраўляцца да Абрама на піва* – ‘помирати’ [41, с. 46]; *задаваць Храпавіцкага* – ‘міцно спати’ [41, с. 442].

Крім того, фразеологізми можуть вступати в ***синонімічні*** й ***антонімічні відношення***. Наприклад, ***помирати***: *замуж за Пясоцкага* [41, с. 459], *адпраўляцца да Абрама на піва* [41, с. 46]; ***нерішучість*** – ***рішучість***: *бурыданаў асёл* [43, с. 32] – *адзін раз Марку жаніць* [41, с. 421].

Також фразеологізмам притаманна ***образність***. Вони виступають як образна назва особи, предмета, дії, стану, місця, способу дії, часу тощо: «*У кожнага свой лёс. Я ў свой час рабіў як папа Карла... Цяпер бачу, што многія мае равеснікі паспіваліся, а я хоць чагосьці, але дасягнуў у гэтым жыцці*» [44, с. 428] (М. Рандзюк. Хоць чагосьці дасягнуў...). Фразеологізми є важливим засобом мовної характеристики людини. Вони індивідуалізують мову: «*Заслонаў, весела смеючыся, дастаў з кішэні гімнасцёркі сваё колішняе пасведчанне... — Чытай, Фама ты няверны...*» [44, с. 382] (М. Ліньков. Векапомныя дні).

Часто фразеологізми виконують емоційно-експресивну функцію. Вони виражають різні емоції, почуття, допомагають виразити ставлення однієї людини до іншої: «*Антось сварыўся з Алаізаю, крычаў на яе, што яна загубіць газету, што трэба хаваць думкі за эзопавай мовай, што трэба ўстаўляць у газеты і лаяльныя матэрыялы*» [44, с. 413] (Л. Арабей. На струнах буры); «*Прашу слова для нечарговай заявы. [Галасы:] Як гэта бястактна! — Хто ён такі? — Выскачыў як Піліп з канапель*» [44, с. 429] (К. Крапіва. Мілы чалавек).

Отже, під фразеологізмом ми розуміємо самостійну одиницю мови, яка характеризується фразеологічним значенням, кількакомпонентним складом, граматичними категоріями, стійкістю, відтворюваністю та цілісністю. Вони надають мовленню виразності, влучності та емоційності [61, с. 51].

1.4. Класифікації фразеологічних одиниць

Широкого визнання набула класифікація фразеологізмів, яку запропонував відомий мовознавець В. В. Виноградов. За основу його фразеологічної теорії взято ступінь видозміни значення слів у різних стилістичних і синтаксичних умовах утворення фразеологізмів [40, с. 338]. З погляду з'єднаності складників ФО і співвіднесеності семантичного значення усієї сполуки з семантикою її окремих компонентів, фразеологізми не є однаковими. Виділяють три типи фразеологізмів – фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення [4, с. 16].

Фразеологічні зрощення. Фразеологізми цього типу є немотивованими і непохідними одиницями, тому що у їх значенні немає зв'язку, навіть потенційного, зі значенням окремих компонентів, наприклад: *адпраўляцца да Абрама на піва* – помирати [41, с. 46], *Алёша з батонамі* – недотепна, невміла людина [41, с. 86]. В. В. Виноградов вважав, що фразеологічні зрощення утворюють синтаксичні складні слова, які виступають в ролі або цілих речень, або частин речення. Вони як синтаксичне ціле і своєрідні складні лексичні одиниці підводяться під граматичні категорії. Синтаксична єдність зрощення часто підтримується повною синтаксичною нерозчленованістю або немотивованістю, відсутністю живого синтаксичного зв'язку між його морфологічними складниками [74, с. 99].

Фразеологічні єдності об'єднують фраземи, яким також притаманна семантична неподільність, але їх семантична цілісність перебуває у зв'язку зі значенням складових компонентів, наприклад: *у касцюме Евы* – без одягу [41, с. 415], *задаваць Храпавіцкага* – міцно спати [41, с. 442], *арэдавы вякі* – дуже довго [41, с. 91]. Значення фразеологічних єдностей безпосередньо пов'язане з розумінням внутрішнього стрижня вислову, потенційного смислу слів, що утворюють сполуку. Граматичні відношення між

компонентами досить чітко розрізняються у фразеологічних єдностях. Як зазначав В. Виноградов, тут зберігається морфологія застиглих синтаксичних конструкцій, але їхнє функціональне значення сильно змінюється.

Фразеологічні сполучення. До цього типу належать фразеологізми, які утворюються поєднанням компонентів, один з яких характеризується зв'язаним, а другий — вільним значенням, наприклад: *хадзіць Гогалем* – триматися гордовито, поважно, зверхньо, зарозуміло [42, с. 818], *лупіць, як сідараву казу* – дуже жорстоко, безжально [44, с. 433]. Фразеологічні сполучення – одиниці, у яких цілісне значення випливає із значень їхніх компонентів. У фразеологічних сполученнях синтаксичні зв'язки відповідають живим граматичним нормам. Проте ці зв'язки не утворюються кожного разу як вільні, зумовлювані комунікативно-ситуативним поєднанням слів. У мові вони відтворюються структурою готових, закріплених узуальним вживанням фразеологічних одиниць [67, с. 54].

Спробу удосконалити класифікацію В. Виноградова зробив М. Шанський. Окрім трьох типів виноградівської класифікації він виділяє ще четвертий тип: фразеологічні вирази. До них мовознавець зараховує такі стійкі у своєму складі і вжитку фразеологічні звороти, які є не лише семантично подільними, але й складаються цілком із слів з вільними значеннями [67, с. 15]. Наприклад, *ці памёр Гаўрыла, ці яго скула задавіла* – немає істотної різниці між тими явищами, які закінчуються однаково [34, с. 148], *адзін Сцяпан* – за*ўсёды пан, а калі і нястача, дзіця не плача* – людина, незалежна ні від кого і ні від чого, легше сприймає всі можливі негаразди і зміни в житті [34, с. 32], *пусціўся Мікіта ў валакіту, дык ідзі не аглядайся* – якщо вже щось вирішили, то потрібно діяти на повну силу та з усією відповідальністю до кінця [34, с. 126].

Фразеологізми мають не тільки конкретне значення, а й категоріальне або граматичне, узагальнене значення (предметності, дій тощо). За своїм категоріальним значенням більшість фразеологізмів відносяться до різних частин мови [45, с. 80]. Фразеологічні одиниці, стаючи об'єктом дослідження з морфологічного боку, виявляють свої специфічні властивості, здатність мати певні граматичні категорії, об'єднуватися в семантико-граматичні типи. З **морфологічної** точки зору ФО можна розглядати в залежності від двох факторів:

1. з яких частин мови складаються їх компоненти:

– іменник + іменник: *пацалунак Юды* [42, с. 271], *шапка Манамаха* [42, с. 921];

– прикметник, дієприкметник, займенник, порядковий числівник + іменник: *адамаў яблык* [42, с. 942], *свяцейшы за Папу Рымскага* [42, с. 531];

– дієслово, прислівник + іменник: *валяць Ваньку* [41, с. 173], *хадзіць Гогалем* [42, с. 818];

– дієслово + прислівник: *адправіць у штат Духоніна* [41, с. 73], *Фама няверны* [42, с. 811] тощо.

2. в залежності від того, з якою частиною мови пов'язаний весь фразеологізм:

– **дієслівні** (вербальні), які позначають дію і виражають її категоріями тривалості, часу, способу, а також роду (у формах минулого часу та умовного способу). Крім дії, дієслівні фразеологізми зрідка позначають і стан: *коваць на Пятра* 'звинувачувати інших' [42, с. 397], *Лазара пець (спяваць)* 'прикидаючись нещасним, скаржитися на життя' [41, с. 463], *скінуць з сябе ветхага Адама* 'позбутися старих звичок, поглядів і стати іншою людиною' [42, с. 553];

– **іменникові** (субстантивні). Як окремий семантико-граматичний тип вони мають категоріальне значення предметності і виражають його в

категоріях істоти / неістоти, роду, числа та відмінка [55, с. 58]. Належність фразеологізмів до іменникового типу визначається насамперед семантичним показником — стрижневим словом-іменником дефініції: *унтэр Прышыбееў* ‘самодіяльний охоронець порядку, душитель свободи’ [42, с. 367];

– **прикметникові** (ад’єктивні), які позначають ознаку особи чи предмета. М. А. Данилович писав, що іноді до прикметникових фразеологізмів відносять лише ті фразеологічні одиниці, категоріальне значення яких передбачено, граматично позначене основним прикметниковим (дієприкметниковим, числівниковим, займенниковим) компонентом або двома компонентами [24, с. 42]. Найчастіше прикметникові фразеологізми виступають як характеристика людини, іноді позначають внутрішній стан: *пастухова Ганна* ‘кожна, навіть недотепна людина’ [41, с. 293], *у касцюме Адама* ‘без одягу, голий чоловік’ [41, с. 53];

– **прислівникові** (адвербіальні), що позначають характер дії або ступінь якості, а також різні обставини, за яких дія відбувається: *пад Катоўскага стрыгчы* ‘повністю’ [41, с. 565], *як Марку па пекле ганяць* ‘з одного місця в інше, у різних напрямках’ [42, с. 278];

– **модальні**, що виражають відношення мовця до змісту висловлювання. Модальним фразеологізмам властива незмінність, вони не вступають у зв’язки узгодження, керування, прилягання і не є членами речення: *слава Алаху* ‘на щастя, вираження радості, задоволення, спокою з якої-небудь причини’ [42, с. 566];

– **вигукові**, що виражають почуття і волевиявлення, не позначаючи і не називаючи їх: *і квіта <пане, дзядзька> Мікіта* ‘на цьому все скінчено’ [41, с. 571]. Виражаючи різноманітні емоції, вигукові фразеологізми не виконують номінативної функції, а, як і вигуки, мають усвідомлений колективом сенсовий зміст [39, с. 114].

Таким чином, за семантичною злитістю компонентів розрізняють: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення (класифікація В.В. Виноградова). Сюди додаються фразеологічні вислови (за класифікацією М.М. Шанського). Існує також морфологічна класифікація фразеологізмів, яка передбачає їх співвіднесення з певними частинами мови та визначення лексико-граматичної природи стрижневого слова. Можемо дійти висновку, що фразеологізми характеризуються різноманітністю граматичної структури, ступенем внутрішніх зв'язків між компонентами та цілісністю значення.

Висновки до розділу І

1. З'ясовано, що фразеологія – це розділ мовознавства, присвячений вивченню природи, суті, категорійних ознак стійких словосполучень – фразем як в синхронному, так і в діахронному аспекті. У ХХ ст. відбувається становлення фразеології як самостійного розділу мовознавства, а у 50-60-х роках постає питання про її систематичне вивчення власне як лінгвістичної дисципліни у білоруському мовознавстві. Описано внесок зарубіжних та білоруських дослідників у розвиток фразеології. Нині актуальними підходами у дослідженні фразеології є етнолінгвістичний та лінгвокультурологічний, так як ФО зберігають відомості про минуле і сучасне життя народу, його культурні та духовні цінності.
2. Виявлено, що фразеологізмом називається стійке сполучення кількох слів, що уявляє собою єдине змістове ціле. ФО характеризуються відтворюваністю, стійкістю компонентного складу, семантичною та синтаксичною цілісністю, кількакомпонентним складом.
3. Опрацьовано семантичну та морфологічну класифікації стійких словосполучень. Відповідно до класифікації В. В. Виноградова ФО

за семантичною злитістю компонентів поділяються на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення. За класифікацією М.М. Шанського до них ще додаються фразеологічні вислови. Морфологічна класифікація передбачає визначення лексико-граматичної природи стрижневого слова ФО та співвідношення з тією чи іншою частиною мови. Розрізняють дієслівні, іменникові (субстантивні), прикметникові (ад'єктивні), прислівникові (адвербіальні), модальні, вигукові фразеологізми.

РОЗДІЛ ІІ. АНТРОПОНІМИ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ БІЛОРУСЬКОЇ МОВИ

2.1. Національно-культурна своєрідність фразеологізмів з компонентом-антропонімом у мовній картині світу білорусів

Антропонім (від грец. antrōpos – людина та onyma – ім'я, назва) – власна назва людини. Власні імена складають істотну частину ономастикону і є цінним матеріалом з культурогенезу, етногенезу, суспільних та міжкультурних взаємин етносу [35, с. 330]. Фразеологізми, у складі яких виділяються власні назви, становлять значний шар фразеологічного фонду білоруської мови. Основою їх формування стали конкретні випадки, практичний досвід, явища матеріальної та духовної культури, історичні події, пов'язані з певними особами. За твердженням Г. А. Луканської, ім'я – це один із продуктів людської культури, так як з'являється воно в колективі та відображає властиві йому риси. Згодом воно може оповідати про національно-культурні особливості тієї чи іншої епохи [48, с. 76].

Вивчення фразеології в етнолінгвістичному та лінгвокультурологічному вимірах дозволяє зануритися в особливий простір традиційної свідомості білоруського народу. Загалом фразеологізми з антропонімічним компонентом відбивають глибину народного духу. Завдяки консерватизму форми і змісту, складності семантики, наповненості символами і стереотипними формулами фразеологізми дають можливість проникнути в культуру, розкрити коріння, чинники і загальний сценарій формування національного менталітету. За В. А. Масловою «саме у фразеології найкраще збереглися відомості про народну духовну культуру– міфи, вірування, обряди, звичаї» [57, с. 35]. Л. В. Савченко підкреслює те, що фразеологія будь-якої мови немов відбиток реальності, культурних, історичних, етнографічних фрагментів з життя народу, його світогляду,

духовних цінностей, менталітету та національного характеру [63, с. 68]. Погоджуємось з твердженням В. Н. Телії, що «фразеологія – це дзеркало, в якому лінгвокультурне суспільство ідентифікує своє національне самоусвідомлення» [73, с. 104]. Самі фразеологічні одиниці, як одиниці мови, вже є мовою культури, оскільки «буквальне» їх прочитання співвідносить образ із стереотипним, еталонним або символічно значущим для білоруської лінгвокультурної спільноти світосприйняттям, у якому відобразилась будь-яка властивість, випадок, явище або ситуація – з одного боку, а з іншого – це образ, який усвідомлюється та інтерпретується носіями цієї мови відповідно до їхньої культурної компетенції.

А. Л. Садовська наголошує на тому, що цілий ряд ФО транслює своєрідний національний світогляд і буття етносу, так як у їх семантиці наявний національно-культурний компонент [64, с. 4]. Фразеологізми з антропонімами у білоруській мові й дійсно являють собою цікавий матеріал для знайомства з національним характером, містять національну специфіку світобачення та світорозуміння. Сприйняття світу є однією з важливих складових національної моделі світу. Як підкреслює П. П. Чучка, в антропоніми народ закладає своє світосприймання та свої погляди на кожного індивіда в колективі чи в навколишньому середовищі [77, с. 6]. Не можемо не погодитись з Л. І. Даниленко, що яскравою ознакою антропонімів як компонентів фразеологізмів є те, що вони узагальнюють певні характеристики та «символізуються» [20, с. 4].

Антропоніми здатні набувати присвійних (*фількава грамата* [41, с. 325]), відмінкових (*запець (заспяваць) Лазаря* [41, с. 463]) та зменшувально-пестливих афіксів (*не па Сеньку (Хомку, Юрку) шапка* [42, с. 920]). Семантичну природу такого компонента у складі фразеологічної одиниці розглядають по-різному. У деяких фразеологізмах власні назви наближаються до загальних, вони не мають конкретно-семантичного наповнення, а мають структурне значення елемента фразеологізму, так би

мовити, є елементом конструкції, що підтримує фразеологічне значення: *не па Сеньку шапка* [42, с. 920], *валяць Ваньку* [41, с. 173]. Функціональна близькість власних і загальних назв підтверджується можливістю їх синонімічної заміни: *валяць Ваньку – валяць дурня*. Свідченням втрати індивідуальних ономастичних ознак компонента є також варіантна заміна однієї власної назви іншою: *не па Сеньку (Хомку, Юрку) шапка* [42, с. 920]. І все ж у багатьох фразеологізмах компонент-антропонім зберігає елемент відповідного власного імені. Це стосується, насамперед, тих імен, які не втратили свого енциклопедичного значення, пов'язані з конкретними особами, персонажами, предметами: *варфаламееўская ноч* [42, с. 150]. У працях з фразеології підкреслюється національна специфіка саме цих одиниць. Є. М. Верещагін та В. Г. Костомаров зауважують, що національно-культурний компонент притаманний власним іменам більшою мірою, ніж апелятивам [16, с. 170].

На характер власної назви впливає низка факторів: культура та релігія народу, соціальне, географічне середовища та інше. Так як власні назви безпосередньо пов'язані з різноманітними сферами людської діяльності на певних етапах, то вони мають неабиякий національно-культурний та історичний потенціал. Власні імена у білоруських фразеологізмах мають різноманітне смислове навантаження. Так, наприклад, у фразеологізмах «історичних», які мають у своєму складі власні імена, можна «прочитати» сторінки з минулого: у ФО *адпраўляць у штаб Духоніна* 'розстрілювати' [41, с. 73] відображено історичну подію 20 листопада 1917 року, після окупації Ставки в Могильові, однією з перших жертв більшовицького терору став генерал М. М. Духонін (1876–1917). Вираз утворився у зв'язку з цією подією і був особливо популярним під час громадянської війни і після неї [44, с. 32]. У ФО *пад Катоўскага* 'стрыгчы, стрыгчыся, падстрыгчы' [42, с. 565] 'повністю' відображено факт відсутності волосся у військового діяча Р. Катовського (1881–1925). Окремі ФО відтворюють

вірування та звичаї білоруського народу. Так 13 січня за народним календарем православні віруючі вшановують пам'ять преподобної Маланії Молодшої. У народі 13 січня називають Щедрим вечором або Василів вечір. У цей день накривали столи – звідси й ФО: *як на маланніна вяселле* [7, с. 221] 'багато'.

У зв'язку з процесом десемантизації власних назв постає питання щодо орфографічного написання антропонімічного компонента у фразеологізмах. Деякі дослідники (Ю. Жуков, І. Лепешев, В. Макієнко) дотримуються точки зору, що зі зміною статусу власної назви при фразеологізації зникає об'єктивна потреба вживання великої літери. Інші дослідники, наприклад М. А. Данилович, зазначають, що антропонімічний компонент у фразеологізмі доречно писати з великої літери. Саме на це орієнтована нова редакція «Правил білоруської орфографії і пунктуації» [62]. Згідно з кодифікованою нормою, особисті імена, прізвища, прізвиська, псевдоніми необхідно писати з великої літери, у тому числі у фразеологізмах: *за крулям Сасам* [41, с. 609]. Репрезентативною є група фразеологізмів із псевдовласною назвою, утворена за моделлю власних назв. На нашу думку, антропонімічний компонент тут теж слід писати з великої літери, оскільки він не суперечить прийнятій правописній нормі: *замуж за Пясоцкага* 'помирати' [41, с. 459]. Лише у фразеологізмах із втраченим першопочатковим образом, де власна назва підпала під процес повної десемантизації, доречно власну назву писати з малої літери: *на ўсю іванаўскую* [41, с. 522]. Фразеологічні компоненти-прикметники за усталеною традицією та згідно з кодифікованою нормою також слід писати з малої літери: *адамаў яблык* 'твердий виступ на горлі у чоловіка; кадик' [42, с. 942], *лупіць як сідараву казу* [44, с. 433].

Отже, фразеологізми з компонентом-антропонімом віддзеркалюють культуру та історію народу певної епохи, психологічно-ментальні та поведінкові ознаки, особливості, притаманні етнонаціональній спільності.

Антропоніми у складі фразеологічних одиниць білоруської мови надають своєрідне національно-культурне забарвлення та підвищують різноманітність їх емоційної, стилістичної направленості. Знання власних назв і розуміння функціонального навантаження тих антропонімів, що є компонентами фразеологічних одиниць, є вкрай важливим в аспекті міжкультурного спілкування. Адже, за висловлюванням В. М. Манакіна, «фонові знання відіграють ключову роль у розумінні переносних значень власних назв» [53, с. 192], а тому їх правильна інтерпретація сприяє успішній комунікації у білоруській мові.

2.2. Джерела походження фразеологізмів з компонентом-антропонімом у білоруській мові

На сьогодні фразеологія як наука привертає до себе все більше уваги дослідників – мовознавців, а також літераторів, педагогів та істориків. Провідну роль у формуванні фразеологізмів відіграє саме власна назва. Завдяки її наявності, фразеологізми є надійною скарбницею людського духу, віддзеркаленням культурних здобутків, традицій, почуттів та прагнень народу, одним із найважливіших джерел для пізнання його життя.

Практичне завдання нашої роботи полягало у зібранні та опрацюванні фразеологізмів з компонентом-антропонімом у фразеологічних, етимологічних та діалектних словниках та довідниках білоруської мови: «Дыялектны слоўнік: Вып. 2–3» (1960-1970) [85; 86], «Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне» (1968) [83] Ф. М. Янковського, «У фразеалагічную скарбонку: Даведнік» (2004) [43], «Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў» (2004) [44], «Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т.» (2008) [41; 42] І. Я. Лепешева, «Слоўнік беларускіх народных параўнанняў» (2011) [65] Т. В. Володіної, Л. М. Соловій, «Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны» (2000) [25], «Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны» (2013) [26] М. А. Даниловича,

«Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна» (2013) [7] Р. І. Бородуліна, «Фразеалагічны слоўнік Косаўшчыны» (2014) [33] О. Ф. Зайки. Всього було опрацьовано 154 фразеологічні сполуки білоруської мови. Зібраний список фразеологізмів з компонентом-антропонімом подано у вигляді додатку до роботи (див. Додаток А: «Список фразеологізмів з компонентом-антропонімом білоруської мови»).

Фразеологічний склад сучасної білоруської мови складався і збагачувався протягом багатьох століть. ФО з компонентом-антропонімом утворюються шляхом переосмислення вільних словосполучень, у результаті чого останні набувають цілісного значення, а слова, що входять до них, втрачають своє первинне значення. Зрозуміло, що в основі переосмислення покладено порівняння, існує уявний зв'язок, але тим не менше в результаті утворюється нова одиниця з новим значенням, яка вже не є похідною від суми значень компонентів вільних словосполучень або суттєво відрізняється від змісту термінологічних та інших вихідних словосполучень. Саме ця особливість утворення фразеологізмів свідчить, по-перше, про так званий відбір первинних одиниць як основи для утворення нових одиниць; по-друге, про відмінність значення фразеологізмів, яке, за словами В. М. Телії, «завжди більш насичене «деталями», ніж значення слова» [72, с. 132]. Також фразеологізми характеризуються «переважанням конотативного компонента» [51, с. 18]. Визначення конотативного компонента у структурі фразеологічного значення особливо важливе не тільки для усвідомлення як утворюється ФО та яка її відмінність, а й як вони вживаються у мовленнєвій практиці. Адже фразеологізми як «згорнуті тексти» служать для кодування знань, вираження практичного досвіду і духовних досягнень кожного народу, передачі оцінки та характеристик усього, що відбувається у світі. Тому, важливо акцентувати увагу на тому, які існують шляхи виникнення ФО з антропонімічним компонентом у білоруській мові.

Джерела походження фразеологізмів з компонентом-антропонімом або компонентом-прикметником антропонімічного утворення поділяються на такі підгрупи, що виникли історично:

1) на основі біблійних легенд, мотивів, образів та символів, витоком яких є книги Святого Письма (Біблія, Псалтир, Євангеліє та ін.), які тривалий час були чи не єдиним джерелом освіти для багатьох народів [45, с. 29]. Наприклад, фразеологізм *пацалунак Юды/Іуды ці юдаў/іўдаў пацалунак* [44, с. 174] ‘підступний вчинок під маскою доброти, дружби’ відповідає духовному коду культури і сходить до євангельської притчи про зраду Христа Юдою. Цю групу фразеологізмів можна вважати інтернаціональною;

2) за певними подіями, явищами, історико-культурними фактами з життя різних народів: фразеологізм *антонаў агонь* [44, с. 36] ‘гангрена, зараження крові’ походить з повір’я, яке існувало у середньовічній Західній Європі, що цю хворобу можна вилікувати за допомогою мощей «святого Антонія» — християнського аскета Антонія Фівського (III—IV ст.);

3) історичних подій своєї країни, відомостей з життя народу, явищ матеріальної та духовної культури, що пов’язані з конкретними особами і своєрідно відображені у фразеології: фразеологізм *як Марка па пекле* [44, с. 420] ‘безупинно (рухатися, блукати)’ виник на основі легенди про Марка Пекельного, за якою селянський хлопець Марко мусив багато днів їздити по пеклу в різних напрямках з одного місця в інше і весь час з жалем і болем спостерігати за різними стражданнями, які терплять грішники, але нічим не змогти їм допомогти.

Більшу частину фразеологічного фонду білоруської мови складають фразеологізми, серед яких виділяються:

а) спільнослов’янські (вживаються тільки в слов’янських мовах і виникли в спільнослов’янську добу): спільний для східнослов. і польської мов – *каінава пячаць* [44, с. 177];

б) спільносхіднослов'янські **(**відомі лише в білоруській, російській та українській мовах): *ад Адама* [44, с. 24], *Лазара пець (спяваць)* [44, с. 201];

в) власне білоруські (властиві лише білоруській мові, виникли з утворенням і розвитком білоруської нації): *як Магдэся тая стаць* [65, с. 251], *(ісці) як Марка з пекла* [65, с. 257], *як збянтэжаны Саўка* [65, с. 376];

г) запозичені фразеологізми з інших мов: з польської мови – *як Піліп з канапель* [44, с. 429], з російської – *ківаць на Пятра* [44, с. 186];

ґ) фразеологічні кальки (буквальний переклад відповідного іншомовного елемента): з французької мови – *антонаў агонь* [44, с. 36];

д) фразеологічні півкальки (частково переклад, частково запозичення з іншої мови): з німецької мови – *адамаў яблык* [44, с. 25], *варфаламееўская ноч* [44, с. 68], з російської мови – *дзям'янава юшка* [44, с. 115].

Відібравши 154 фразеологізми з компонентом-антропонімом у фразеологічних, етимологічних та діалектних словниках білоруської мови [7; 25; 26; 33; 41; 42; 43; 44; 65; 83; 85; 86] варто більш детально розглянути шляхи виникнення цих одиниць, адже їх роль полягає в передачі новим поколінням носіїв мови своєрідно сформульованих правил, певних установок, або тієї культурної інформації, оволодіння якою служить засвоєнню культурних норм свого народу, сприяє об'єднанню поколінь в єдину націю.

Як вже було зазначено, з-поміж ФО з антропонімічним компонентом у білоруській мові вирізняються вислови з ***біблійними антропонімами***. Протягом багатьох віків християнство й розвинена на основі цієї релігії християнська культура були суттєвим джерелом формування різних національних культур. Ось чому власні назви біблійного походження використовуються у більшості східнослов'янських мов, носіями яких є представники християнського віросповідання. Сюди належать такі фразеологізми з біблійними антропонімами: *(выглядаць) як чысты Лазар*

[65, с. 233], *(ляжаць) як Лазар* [65, с. 233], *(адвярнуцца) як Юда ад святой вячэры* [65, с. 477], *аддам на святы Адам* [85, с. 204], *скінуць з сябе ветхага Адама* [41, с. 53]. Особливе значення Біблії в духовному житті суспільства, узагальненість і типовість зображення нею людських стосунків, регулярне повторення Святого Письма в індивідуальному та церковному богослужінні сприятливо впливають на поширення фразеологізмів біблійного походження. Також сюди відносять ФО, які мають компоненти-прикметники, що утворені від власних імен: *валаамава асліца* [41, с. 93], *каінава пячаць* [42, с. 399], *мафусаілаў век* [41, с. 186] тощо.

Біблійні імена трансформуються в асемантизований елемент, набуваючи переосмислене значення виступають певними символами. Так, наприклад, фразеологізм *ад Адама* [41, с. 53] ‘з давніх часів’ виник на основі біблійної легенди, згідно з якою першою людиною на землі був Адам [44, с. 24]. Походження вислову *адамаў яблык* [42, с. 942] пов’язане з такою історією: коли біблійний Адам почав їсти яблуко, зірваного Євою з дерева пізнання добра і зла всупереч Божій забороні, шматочок застряг йому в горлі і перетворився на випинання, яке передається кожному чоловіку як ознака гріха [44, с. 25].

Перші біблійні люди Адам і Єва ходили голі, без одягу. На основі цього біблійного переказу виникли фразеологізми зі значенням ‘голий, без одягу’: *у касцюме Адама* [41, с. 53] – про чоловіка, *у касцюме Евы* [41, с. 53] – про жінку.

У дорадянські часи пісня про бідного Лазаря була улюбленою піснею багатьох жебраків. Про це, наприклад, зазначено у драмі Я. Купали «Раскіданае гняздо»: «*Уперед іде старий, за ним обабіч Мариля з дітьми, а за Марилею Данилка. Всі співають «Лазаря» – Данилка грає*» (тут і далі переклад наш. – К.Х.) [44, с. 201]. В основу пісні покладено євангельську притчу про Лазаря, який, хворий, укритий струпами, лежав біля воріт багатія та благав дати йому крихти з чужого столу. Скорботний мотив

тексту пісні мав на меті зворушити слухачів, попросити в них милостиню. Тому часто під виглядом жебраків ходили під вікнами, в людних місцях і співали «Лазаря» й такі, що вдавали з себе нещасних. Це стало поштовхом до переосмислення вільного словосполучення *запець Лазара* [41, с. 463] ‘прикидатися нещасним, скаржитися на свою долю, намагаючись викликати співчування’.

Фразеологізм *валтасараў баль* [44, с. 67] ‘веселе, легковажне існування у скрутний для інших час’ пов’язаний з балом у халдейського царя Валтасара. Під час проведення балу таємнича рука написала на стіні чотири пророчі слова про неминучу смерть царя. Тієї ж ночі царя було вбито, а його царство перейшло до Дарія.

Джерелом фразеологізму *пацалунак Юды / Іуды* [42, с. 272] ‘зрадницький вчинок за маскою доброти, дружби’ є євангельська притча про Юду Іскаріота, одного з дванадцяти учнів Ісуса Христа, який продав свого вчителя за тридцять срібняків. Щоб вартові дізналися, хто з дванадцятьох є Ісусом і кого треба схопити, Юда підійшов і поцілував його [44, с. 174].

Про недовіру іноді говорять: не повіриш, поки не відчуєш. Так було і з апостолом Фомою, про що розповідає євангельська притча. Дізнавшись, що воскрес розіп’ятий Христос, Фома промовив, що не повірить, поки не побачить і не помацає рани від цвяхів на руках Христа і не втисне «руки йому в ребра». І тоді, як говориться в притчі, Ісус з’явився перед ним і сказав: *«Подай твій палець сюди і подивися на руки мої, подай руку твою і вклади в ребра мої і не будь невірним, а вірним»* [44, с. 382]. На основі цієї легенди утворився фразеологізм *Фама няверны* ‘людина, яку важко змусити повірити в щось’ [42, с. 811].

Фразеологізми *арэдавы вякі* [41, с. 91] і *мафусаілаў век* [41, с. 186] означають ‘дуже довге життя’. Так ФО *мафусаілаў век* [41, с. 186] походить

з біблійного тексту про патріарха Мафусаїла, який нібито прожив 969 років [44, с. 214].

Біблійне походження фразеологізмів може бути «змішане» з уявленнями зі світської дійсності. Прикладом може служити фразеологізм *адпраўляцца да Абрама на піва* [41, с. 46] ‘помирати’, де додавання «на піва» не пов’язане з біблійними мотивами. Його наявність пояснюється тим, що цей фразеологізм зафіксований у Білорусі та Польщі, де ім’я Абрам поширене серед єврейського населення стало назвою єврея загалом. Тут до початку ХХ ст. пивні лавки, корчми, крамниці належали в основному євреям. Аби випити пиво, потрібно було сходити до єврея, тобто до Абрама. Тому з етимологічної точки зору власне ім’я у складі цього фразеологізму характеризується широким діапазоном значень, воно одночасно асоціюється з біблійним персонажем та з Абрамом, «хазяїном» пивної справи [44, с. 32]. Цим досягається певний експресивний ефект, ФО набуває гумористичного відтінку.

Фразеологізм *валаамава асліца* [41, с. 93] ‘покірна, мовчазна людина’, яка висказала неочікувано свою думку’ утворений на основі біблійної легенди про волхва Валаама і його ослицю, яка, коли пан почав її бити, запротестувала людською мовою та намагалася донести до пана думку не йти проти волі Божої, відмовитися від наміру виконати наказ моавитанського царя Валака [41, с. 66].

В основу ФО *каінава пячаць* [42, с. 399] ‘слід злочину’ покладено біблійний сюжет про перше вбивство на землі та покарання за нього. Коли Каїн, син Адама і Єви, зізнався, що вбив свого брата Авеля під час жертвоприношення, Бог покарав убивцю, зробивши на його обличчі особливий знак та наказавши бути вічним мандрівником [44, с. 177].

Фразеологізми утворені ***за певними подіями, явищами, історико-культурними фактами з життя різних народів*** єднають людей окремих націй, розкривають те спільне, що цінується та оберігається усіма,

допомагають зберегти спільне і типове в людських стосунках. Сюди ми відносимо такі фраземи: *антонаў агонь* [44, с. 36], *планы ў як у Гітлера* [65, с. 114], *(зарабіць) як Меер на Кузьме* [65, с. 262], *(выскачыць) як Піліп з капапель* [42, с. 301], *свяцейшы за Папу Рымскага* [42, с. 531], *на ўсю іванаўскую* [41, с. 522] тощо.

Виникнення виразу *эзопаўская мова* [42, с. 59] ‘замасковане вираження думок з натяками, недомовками, задля уникнення заборон, переслідувань’ пов’язане з літературною діяльністю великого байкаря Стародавньої Греції Езопа (VI ст. до н. е.). Оскільки Езоп був рабом і говорити про людські пороки не міг, то звертався до алегоричної, байкової мови та у образах тварин висміював панівну касту [44, с. 412]. У фразеологізмі *варфаламееўская ноч* [42, с. 150] ‘масове, неочікуване знищення когось’ відбито одну з найбільших трагедій в історії європейських релігійних війн – масове вбивство французьких протестантів католиками у Парижі 24 серпня 1572 у ніч на день святого Варфоломія (за католицьким календарем) [44, с. 68].

Фразеологізм *калумбава яйка* [42, с. 953] ‘знайдений вихід із скрутного становища, небезпеки’ утворений на основі розповіді Христофора Колумба про його відкриття Америки. Коли один із співрозмовників іронічно зауважив, що відкриття Америки не є складною справою, Христофор запропонував йому поставити на стіл яйце гострим кінцем. Але ніхто не зміг цього зробити. Тоді ж Колумб поставив яйце, приплюснувши його ударом з тупого кінця, додавши: «*Так це ж не складна справа*» [44, с. 179].

Багато фразеологізмів білоруська мова увібрала з попередніх періодів своєї історії, що віддзеркалюють культурний період перебування білоруських земель у складі інших країн та міжнародні відносини Білорусі з різними державами (Київська Русь, ВКЛ, Річ Посполита, Російська імперія, існування БРСР): *хадзіць Гогалем* [42, с. 818], *шапка Манамаха* [42,

с. 921], *напіцца як Чайкоўскі ад прыданых* [65, с. 455], *трындзець як Троцкі* [65, с. 427], *цара <Мікалая> помніць* [42, с. 861], *прагнаць як Кутуз пранцуза* [65, с. 232], *(убірацца) як ад Кутуза Банапарт* [65, с. 232], *хадзіць як Керанскі са збаночкам* [65, с. 201]. Наприклад, походження фразеологізму *фількава грамата* [41, с. 325]] ‘щось безграмотне, незрозуміле’ сходить до великого князя московського Івана Грозного, який зневажливо називав митрополита Московського з 1566 по 1568 рр. Пилипа Фількою, а його викривальні листи до царя, спрямовані проти політики терору, – «фільковою грамотою» [44, с. 383].

Фразеологічні одиниці з компонентом-антропонімом фіксуються і у художній літературі. Так, фразеологізм *трышкаў кафтан (каптан)* [41, с. 567] походить з однойменної байки (1815) І. А. Крилова, у якій розповідається про те, як Тришка намагався залатати діри у своєму кафтані, але зробив ще гірше. У моралі цей вислів вживається в негативному значенні до осіб, які, заплутавши свої справи, виправляють їх так, що в результаті «у тришковому кафтані хизуються» [44, с. 361]. Вислів *дзям’янава юшка* [42, с. 941] ‘те, що нав’язливо пропонують комусь у великій кількості’ виник з однойменної байки (1813) письменника, у якій розповідається, як Дем’ян так пригощав свого сусіда Фоку юшкою, що той змушений був тікати і після цього «до Дем’яна ні ногою» [44, с. 115]. Джерелом фразеологізму *ківаць на Пятра* [42, с. 397] ‘звинувачувати інших’ є також мораль байки І. А. Крилова «Дзеркало і мавпа». ФО *як папа Карла* [42, с. 241] ‘напружено працювати’ склався під впливом повісті-казки О. М. Толстого «Золотий ключик, або Пригоди Буратіно» (1935) і телефільму за цією повістю [44, с. 428]. *Унтэр Прышыбееў* [42, с. 367] ‘самодіяльний охоронець порядку, душитель свободи’ – ФО з однойменного оповідання (1885) А. П. Чехова. Герой цього твору вважає своїм обов’язком втручатися в усі справи та пригнічувати всіх своїм унтер-офіцерським авторитетом [44, с. 373].

Фразеологізм *за крулям Сасам* [41, с. 609] ‘з давніх часів, давно’ відображає сліди історії, коли король Август II Сас правив Річчю Посполитою (з 1697 по 1733 рр.). Виникнення фразеологізму *бурыданаў асёл* [43, с. 32] ‘нерішуча людина, яка коливається, вагається у виборі між двома рівнозначними рішеннями чи бажаннями’ пов’язують з ім’ям французького філософа Ж. Бурідана (XIV ст.), який займаючись дослідженням людської психіки довів, що дії живих істот залежать не від їх волі, а виключно від зовнішніх причин. На підтвердження своєї думки він взяв за приклад осла, який, перебуваючи на однаковій відстані від двох однакових тюків сіна, неодмінно повинен померти з голоду, тому що при абсолютному вільному волевиявленні він не зможе віддати перевагу якомусь одному тюку сіна [44, с. 61].

Фразеологія є частиною мовної картини білоруської нації. За своїм змістом вони зберігають культурну, історичну інформацію, особливості національної психології, відображають уявлення, пов’язані з діяльністю, поведінкою людей у різних сферах, цінності суспільства на певних етапах його розвитку. Тому не менш значною є група ФО, що виникла на основі ***історичних подій своєї країни, відомостей з життя народу, явищ матеріальної та духовної культури, що пов'язані з конкретними особами*** і своєрідно відображені у фразеології.

Є фразеологізми у білоруській мові, у яких відбилися різні історичні обставини: *адправіць у штат Духоніна* [41, с. 73], *пад Катоўскага (стрыгчы)* [41, с. 565]. Так, фразеологізми *мамаева пабоішча* [42, с. 165], *як Мамай прайшоў* [42, с. 335] ‘сварка, безладдя’ відсилають до історичної події 1380 року, коли війська татарського хана Мамая зазнали поразки на Куликовому полі. Разом з росіянами в битві брали участь білоруські та українські загони під керівництвом Дмитра Донського. Битва називається Куликовська, як і Мамаєвське побоїще [49, с. 165].

Походження фразеологізму *як Ленін на буржуазію* [41, с. 160] ‘недоброзичливо, вороже (дивитися на когось)’ пояснюється історичними реаліями: згідно з теорією марксизму, послідовником якої був В.І. Ленін (перший керівник СРСР, до складу якої входила Білорусь), буржуазія — це панівний експлуататорський клас капіталістичного суспільства, який існує за рахунок інших людей. Відповідно до марксизму, повалення буржуазії є історичною необхідністю, і тому зрозуміло, що погляд Леніна на представників буржуазії не міг бути прихильним [15, с. 124].

Фразеологізм *пры пану Зыгмунду* [42, с. 240] ‘з давніх часів, давно’ увібрав ім’я Жигмунт (Зигізмунд, Жигімонт), яке носили три великі князі Великого князівства Литовського (до складу якого входила територія Білорусі) та один король Речі Посполитої в період з 1432 по 1622 роки. З іменем відомого державного діяча, полководця, великого князя Великого князівства Литовського і короля польського Степана Баторія пов’язаний фразеологізм *помніць караля Бацараго (Батуру)* [42, с. 239].

Назви героїв літературно-художніх, літературно-пісенних чи фольклорних творів активно використовуються у творенні фразеологізмів: *(драцца) як Саўка ў асець (падасецце)* [65, с. 376], (*расхітацца) як Сідар на базары* [65, с. 390], *як Марка па пекле* [42, с. 278], *(ісці) як Марка з пекла* [65, с. 257], *за царом Гарохам* [42, с. 143], *як Плаўскі на Багача* [65, с. 321]. Так, прототипом ФО *як збянтэжаны Саўка* [65, с. 376] ‘бути схвильованим’ є ім’я та вчинки головного героя популярного водевілю Леопольда Родзевича «Збянтэжаны Саўка». Фразеологізм *даць з-пад Мікітавага лапця агню* [25, с. 55] також виник за сюжетом п’єси Михася Чарота «Мікітаў лапаць». В основу фразеологізму *даставай Язэп гармонік* [25, с. 41] покладена назва та приспів, популярної в 90-х роках XX століття естрадної пісні.

Основою для утворення фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом білоруської мови можуть бути конкретні факти з життя

білоруського народу: побут, трудова діяльність людей, відносини між людьми і т. д. Спочатку, в контексті повсякденного життя фразеологізму, люди запам'ятовують його зв'язок з відповідним прототипом. З часом багато фразем втрачають зв'язок із вихідною невербальною ситуацією. Можемо виділити такі джерела виникнення фразеологізмів:

1) конкретні особи з певної місцевості: *лёгенькі Петрачок* [86, с. 153], *абквэцаны як Шмуйла* [65, с. 471], *як Алеся дворная* [65, с. 613], *Алёша з батонамі* [41, с. 86], *пастухова Ганна* [41, с. 293], *Федзя з бомбасклада* [33, с. 258], *як Іванко Драбавіцкі* [65, с. 174], *як Маня з гаргазу* [65, с. 256], (*хадзіць) як Хоўра* [65, с. 444], *не па Сеньку (Хомку, Юрку) шапка* [42, с. 920], (*сядзець) як Міхаль ад Нясвіжа* [65, с. 266], *Іван без роду і племені* [41, с. 521], і *квіта <пане, дзядзька> Мікіта* [41, с. 571], *як у Юлькі* [7, с. 221];

2) предмет або тварина, що належить певній особі: *лупцаваць як сідараву казу.* [44, с. 433], (*выць) як фанасёва Аза* [65, с. 261], *прапасці як сымонаў башлык* [65, с. 48], *як шыманелевы пчолы* [65, с. 476], (*абленавацца) як карова (кабыла) лейзарава (лайзэрува)* [65, с. 194], *(схудалалы) як гусяня пятровае* [65, с. 398], *(выпетраць) як пятроў венік* [65, с. 398], *як полькіна каза* [65, с. 180], *куды Макар цялят не ганяў* [42, с. 12], *дзе Макар козы пасе* [42, с. 11];

3) стосунки між особами: (*сябраваць) як Саўка з Хоўрай (Маланкай)* [65, с. 376], (*дзяліць) як Тодар з Тадораю лапаць з абораю* [65, с. 425], *Андрэй Кузьме родны хведар* [41, с. 87], *як Сымон з адвакатам* [65, с. 419], *(гнуцца) як Хомка перад Хоўрай (Кулінай)* [65, с. 443], *(ходзіце) як Мірон з Чычырындаю* [65, с. 266];

4) робота, професійна діяльність: (*давесці) што Флёрка саху* [65, с. 436], (*хадзіць) як Хомка з балалайкаю* [65, с. 433], (*зарабіць) як Солтан на гусях* [65, с. 403], *(зарабіць) як Саўка на барсуку* [65, с. 376];

5) побутові реалії: *як Хомка ў асець (падасецце)* [65, с. 433], *(убіцца) як Янкель у касцёл* [65, с. 481], *(дрыжаць) як Назар над млінцамі* [65, с. 321], (*набрацца) як Марцін мыла* [65, с. 258], (*набрацца) як Марцін за рубля* [65, с. 258], *як у Лукаша на пячы* [65, с. 246], *(падыходзіць да чаго) як Марцін да клёцак* [65, с. 258], *як у Яся ў торбе* [65, с. 481], *(капацца) як Пятруля ў торбе* [65, с. 343], *як Марцін да кавы* [42, с. 27].

Етнокультурна специфіка цього розряду фразеологізмів виявляється у значенні окремих лексичних компонентів, які національно-культурно марковані. Ці ФО відображають морально-етичні норми, відношення один до одного, діяльність та побут білоруського народу.

Серед основних механізмів актуалізації внутрішньої форми фразеологізму, що виступає важливим джерелом образності, є метафоризація – перенесення назви з одного явища на інше за подібністю між ними [45, с. 17]. Розглянемо деякі фразеологізми з антропонімами, що утворені метафоричним переосмисленням та образність яких базується на реальних ситуаціях. Так, у білоруській мові зафіксований ФО *(апрануўся) як Амялян на пакрову* [33, с. 23] ‘неохайно одягнутися’. Автентичну етимологічну довідку, завдяки якої образність фразеологізму стає прозорою, О. Зайка умістив у словник: *«Колись у селі жив дядько на ім’я Омелян. Одягнувся він якось на Покрову святково, але в одному прорахувався: погано застебнув піджак. Вийшла одна сторона вище, а інша нижче. Відтоді поширився цей вислів»* [33, с. 23]. Подібним чином утворені такі ФО: (*напіцца і ляжаць) як той Антоська на покуці* [33, с. 31], *(пагуляў) як парася ў Сцяпана на пячэ* [33, с. 184], (*зарабіць) як Аўгуст на петушках* [65, с. 37], *заробіць бы Броцкі на мылі* [65, с. 59], (*зарабіць) як Даніла на лісічках* [65, с. 125], (*зарабіць) як Марцэля на цыбулі* [65, с. 258]. У більшості фразеологізмів, що містять у своїй структурі власне ім’я та пов’язані з фактами давно забутих людей, стирається зв’язок з вихідним іменем. Будучи одним із компонентів фразеологізму, власне ім’я, подібно

до імені загального, підпорядковується тим же закономірностям функціонування. Нерідко власне ім'я у складі фразеологічної одиниці виступає в ролі «потенційного слова», «спустошеним лексично», тим самим набуваючи абстрактного характеру: (*цягацца) як Броня па капусце* [65, с. 57], (*гаранцаваць) як Вінцэсь у танцы* [65, с. 81], *(насіцца) як та Віхна з гарбузою на базары* [65, с. 96], *(дарвацца) як Гапон [да] сліў* [65, с. 108], *(убіцца) як Дзямян у касцёл* [65, с. 132], *(застацца) як Дунька ад поезда* [65, с. 139], (*расхіхітацца) як Сідар на базары* [65, с. 390], *(піць гарэлку) як Сідар сыроватку* [65, с. 390], *як Мікіту за жывот* [33, с. 293], (*зарабіць) што (як) Хама на воўне* [65, с. 438], (*паўзці) як Хоўра з печы* [65, с. 444], (*весяліцца) як Міцька на Радаўніцу* [65, с. 266], *Іван-дай голачку* [26, с. 121], *(дзяржацца*) *як Халімон за Бога* [65, с. 437], *валяць Ваньку* [41, с. 173]. Метафоричне переосмислення, що лежить в основі значень цих фразеологізмів, пов'язане з ситуаціями із реального життя, які послужили джерелом їх утворення.

У білоруській мові у фразеотворенні частотними є жіночі імена людей, які реально існували на певній місцевості, у певний час. Як вже було зазначено, особливістю фразеологізмів із компонентом-ім'ям жінки є частотне вживання типових жіночих імен юдеїв. На території Західної Білорусі в минулому проживала велика кількість євреїв, що й відбилося у фразеології з використанням імен єврейських жінок. Створено образи фразеологізмів для характеристики та негативної оцінки окремих моментів їхнього життя – неакуратність, неврівноваженість характеру та ін., властиві, на думку білорусів, саме єврейкам: *як Фэлька з Палестыны* [65, с. 436], (*хадзіць) як Салоха* [65, с. 374] – 'неохайно одягнутися', *(удалося) як тэй Салосе (Шалосе)* [65, с. 166] – 'невдало зробити справу'. Ще однією особливістю фразеологізмів білоруської мови є використання у структурі фразеологізмів поряд з компонентами-іменами православних жінок імен католицьких, що має своє пояснення у сильному впливі католицького

віросповідання: (*пагуляць) як Адэля ў Кузьмах* [65, с. 29], *як ксёндз Магдусі* [42, с. 959], *як Магдэся тая стаць* [65, с. 251], *як Ядзя Явэйшысава* [65, с. 478]. Не можна оминути і таку характерну особливість фразеологізмів, як підбір компонентів нових одиниць на підставі їхнього фонетичного зближення, ритмічності звучання: *збірацца як Сора за мора* [65, с. 405].

Крім того, псевдовласні іменники виконують важливу фразеотворчу функцію. Вони беруть участь у формуванні семантики, емоційно-експресивного забарвлення, образності фразеологізму, мають національно-культурну інформацію. Багато ФО із псевдоантропонімічним компонентом є евфемізмами, пом'якшувальними або маскувальними словами і висловами, які використовують замість слів, що відображають небажані, непристойні з певних причин явища. У цьому разі власне ім'я у прихованій, завуальованій формі є натяком на ці явища, до яких звернені фразеологізми. Так, наприклад, фразеологізми, що відповідають такому трагічному явищу, як смерть людини. Страх смерті часто породжує евфемізми жартівливого характеру, у яких наявна спроба приховати страх смерті в жартівливому ставленні до неї. У білоруській мові зафіксовано фразеологізм з компонентом Пясэцкі (Пясоцкі) – *замуж за Пясоцкага* [41, с. 459] 'помирати' (Пясоцкі < пясок). З процесом сну, засинання пов'язаний фразеологізм *задаваць Храпавіцкага* [41, с. 442] 'спати' (Храпавіцкі < храпці). Деякі фразеологічні евфемізми позначають натуралістичні процеси життєдіяльності людини. Їхню мотиваційну основу підказує антропонімічний компонент: *Аляксей праняў* [86, с. 153] 'захворювання шлунка, розлад травлення', компонент *Аляксей* є штучним утворенням від діалектного апелятиву польського походження лякса 'діарея' (пол. laksa). Фразеологізми з такими іменниками сприймаються яскраво, запам'ятовуються, збагачують і урізноманітнюють мову.

Аналізуючи фразеологізми з компонентом-антропонімом у білоруській мові, було помічено, що широко розповсюдженими є імена

святих християнської церкви (Петро, Микола, Юрій) у творенні фразеологізмів: (*баяцца) як свенты Міхал д'ябла* [65, с. 266], *набожны як святога Юр'я конь* [65, с. 477], (*камандаваць) як Ілля хмарамі* [65, с. 175]. В основі назв багатьох релігійних свят білорусів лежать власні канонічні назви. У цій ролі вони втратили функцію особових імен, переосмисливши їх як антропонімічні одиниці християнського календаря, що відповідають певним дням року: *вось табе і Юр'еў дзень* [42, с. 941], (*зьявіцца) як лёд на Пятра* [65, с. 240], *на Юр'я як рак свісня* [65, с. 47], *доўгі як пятроўскі дзень* [65, с. 128], *Барыс Ганне на хлеб (на пірагі) меле* [85, с. 205], *як на маланніна вяселле* [7, с. 221].

Фразеологізми відображають соціально-історичне життя білоруського народу. *Вось табе і Юр'еў дзень* [42, с. 941] 'вираження здивування, розчарування' виник на основі дня святого Юрія, яке білоруси святкують два рази на рік: взимку 9 грудня та восени 6 травня. До середини XV ст. після закінчення всіх польових робіт до настання зими, селяни мали право переходити від одного власника до іншого. Тоді це право обмежувалося суворо визначеним терміном – за тиждень до Юр'єва дня (26 листопада за старим стилем) або за тиждень після нього. Але наприкінці XVI ст. селянам заборонялося переходити навіть на Юріїв день, їх остаточно закріплювали за феодалами. У зв'язку з цим виник названий вислів, який після вигуку розчарування став вживатися в інших мовленнєвих ситуаціях [44, с. 76].

Зокрема, фразеологізми з компонентами антропонімами є найменуваннями рослин, що уособлюють красу Білорусі, духовну міць народу та засвідчують любов до рідної землі: *Іван-ды-Мар'я* [41, с. 521], *іван-чай* [41, с. 521], *анюціны вочкі* [41, с. 214].

Варто підкреслити значення легенд та повір'їв, що є скарбницею духовної культури білоруського народу. Так, наприклад, походження фразеологізму *(зарабіць) як Заблоцкі на мыле* [41, с. 431] 'зовсім нічого не

заробити’ пов’язане з такою легендою: купець Заблоцький, щоб уникнути сплати мита, вирішив провезти контрабандою мило, обміняне за кордоном на жито, й заховав його на самому дні корабля, де воно намокло. Про це йдеться в повісті Л. Калюги «Нядоля Заблоцкіх», де автор гумористично пов’язує легенду зі своїми героями: : «*Про Заблоцького чув увесь світ. Вони знають, що ця людина займалася милом. Вони знають, що він не заробив, а програв на цьому товарі... Але не знають вони, що це наш чоловік із Барковців, і всі ті пригоди були невідомо де, але відбувалися біля цього села*» [44, с. 420]. Легенда має повчальний характер.

У творенні фразеологізмів з компонентами-антропонімами беруть участь слова, похідні від назв населених пунктів: у ФО *(апрануцца) як цар Танявіцкі* [65, с. 445] ‘одягнутися без смаку’ використано назву села Танявичі в Щучинському районі Гродненської області Республіки Білорусь, тим самим виникає гумористичний ефект поєднуючи слова *цар* та назву *села*.

Таким чином, основою для формування фразеологізмів з компонентом-антропонімом у білоруській мові можуть бути конкретні факти з життя народу своєї (109 одиниць) та інших країн (24 одиниці), Біблія (21 одиниця). Згідно з точкою зору І. Каліти, фразеологічні одиниці білоруської мови фіксують важливі події і явища в житті народу, мудрість попередніх поколінь, а тому є джерелом пізнання культурних настанов білорусів, їх менталітету та способів пізнання світу, його словесним відображенням. Вони дозволяють проникнути в далеке минуле не лише мови, а й історії та культури їх творців і носіїв, пізнати досвід певної мовно-культурної спільноти, що зберігався і передавався з покоління в покоління [37, с. 101].

2.3. Типологія антропонімів у складі фразеологічних одиниць білоруської мови

На основі відповідного антропонімічного компонента фразеологізми об’єднуються у групи. У білоруській мові залежно від типу антропонімів у складі фразеологізмів виділяють чотири види антропонімічних компонентів: особове ім’я, прізвище, псевдонім та прізвисько.

Чоловіче або жіноче ім’я у складі білоруських ФО. За Тлумачним словником білоруської літературної мови [38, с. 319], ім’я – це власна назва людини, яка дається їй при народженні. Сюди відносимо такі фразеологічні одиниці: *Аляксей праняў* [86, с. 153], (*апрануўся) як Амялян на пакрову* [33, с. 23], *(пагуляў) як парася ў Сцяпана на пячэ* [33, с. 184], (*гаранцаваць) як Вінцэсь у танцы* [65, с. 81], *(убіцца) як Дзямян у касцёл* [65, с. 132], *як у Лукаша на пячы* [65, с. 246], *(ходзіце) як Мірон з Чычырындаю* [65, с. 266], *(дрыжаць) як Назар над млінцамі* [65, с. 321], (*зарабіць) як Солтан на гусях* [65, с. 403], (*дзяліць) як Тодар з Тадораю лапаць з абораю* [65, с. 425], *прапасці як Сымонаў башлык* [65, с. 48], *Андрэй Кузьме родны Хведар* [41, с. 87], *як Піліп з канапель* [42, с. 301], *(рабіць) як папа Карла* [42, с. 241], *пры пану Зыгмунду* [42, с. 240], *за царом Гарохам* [44, с. 143], *як Мамай / Батый прайшоў* [42, с. 959], (*зарабіць) як Аўгуст на петушках* [65, с. 37], *як Сымон з адвакатам* [65, с. 419], *цара <Мікалая> помніць* [42, с. 861], *(зарабіць) як Меер на Кузьме* [65, с. 262]. Ім’я людини виконує функцію індивідуалізації, називає та ідентифікує особистість, але не виражає суті денотата [10, с. 198]. Будь-яке ім’я фактично може позначати не одну людину. Повторювання імен пов’язане з певною обмеженістю їхньої кількості. Воно виконує функцію індивідуалізації лише в конкретному випадку. Можемо виділити такі ознаки власних імен: 1) за допомогою власного імені можна виразити своє позитивне або негативне ставлення до найменованої особи; 2) частовживані імена складають значний пласт лексики; 3) власне ім’я може заступати та ототожнювати саму особу, до якої звертаються; 4) воно виконує функцію зберігання та акумулювання культурної та історичної інформації [11, с.7].

Частотними у творенні фразеологізмів білоруської мови є імена ***Іван*** *– Іван без роду і племені* [41, с. 521], *Іван-ды-Мар'я* [41, с. 521], *іван-чай* [41, с. 521]; ***Марцін*** – (*набрацца) як Марцін за рубля* [65, с. 258], (*набрацца) як Марцін мыла* [65, с. 258], *(падыходзіць) як Марцін да клёцак* [65, с. 258], *як Марцін да кавы* [42, с. 959]; ***Марк*** – (*ісці) як Марка з пекла* [65, с. 257], *адзін раз Марку жаніць* [41, с. 421], *як Марка па пекле* [42, с. 278]; ***Мікіта*** *– як Мікіту за жывот* [33, с. 293], *даць з-пад Мікітавага лапця агню* [25, с. 55], *і квіта <пане, дзядзька> Мікіта* [41, с. 571]; ***Сідар*** – (*піць гарэлку) як Сідар сыроватку* [65, с. 390], (*расхіхітацца) як Сідар на базары* [65, с. 390].

Під час аналізу емпіричної бази ФО з антропонімним компонентом у білоруській мові виявлено, що жіночі імена не користуються таким "попитом", як чоловічі, у творенні фразеологізмів: *як Алеся дворная* [65, с. 613], *(насіцца) як та Віхна з гарбузою на базары* [65, с. 96], *пастухова Ганна* [42, с. 264] та ін. Відносно низьку частотність використання жіночих імен і їх варіантних форм у складі ФО білоруської мови, ймовірно, можна пояснити тим, що у багатьох випадках у найменуванні осіб жіночого полу жіноче ім'я не вживалось, а називали жінку по імені чоловіка.

Як підкреслює білоруський філолог Наталя Тачила, власні імена, що вживаються в мовленні Білорусі, здебільшого запозичені з інших мов (грецької, латинської, давньоєврейської, германської, скандинавської та ін.). З цих мов вони увійшли у білоруську мову через грецьку та церковнослов'янську разом із прийняттям християнства [71, с. 102]. Так, наприклад, у Гродненській області, де проживає населення православного і католицького віросповідання, поряд зі слов'янськими в однаковій мірі вживаються візантійсько-грецькі і римо-католицькі імена: *куды Макар цялят не ганяў* [42, с. 12], *дзе Макар козы пасе* [42, с. 11]; єврейські: (*цягацца) як карова (кабыла) лейзарава (лайзэрува)* [65, с. 194], *збірацца як Сора за мора* [65, с. 405].

До активного фразеотворення у білоруській мові залучаються символічні імена біблійного характеру: *ад Адама* [41, с. 53], *запець/заспяваць Лазара* [41, с. 463], *пацалунак Юды* [41, с. 272], *у касцюме Адама/ Евы* [41, с. 53], *Фама няверны / няверуючы* [42, с. 811], *скінуць з сябе ветхага Адама* [41, с. 53], *аддам на святы Адам* [85, с. 204], *жыць як Адам у раю* [65, с. 28], *(выглядаць) як чысты Лазар* [65, с. 233], *як Лазар мучыцця* [65, с. 233], *(ляжаць) як Лазар* [65, с. 233], *(адвярнуцца) як Юда ад святой вячэры* [65, с. 477]. У фразеологічному фонді білоруської мови є ФО, компонентами яких є релігійні імена святих: (*зьявіцца) як лёд на Пятра* [65, с. 240], (*камандаваць) як Ілля хмарамі* [65, с. 175], (*баяцца) як свенты Міхал д'ябла* [65, с. 266], (*сядзець) як Міхаль ад Нясвіжа* [65, с. 266], *набожны як святога Юр'я конь* [65, с. 477], *ківаць на Пятра* [41, с. 571], *Барыс Ганне на хлеб (на пірагі)* [85, с. 205], *на Юр'я як рак свісня* [65, с. 47], *вось табе і Юр'еў дзень* [42, с. 941], *як на маланніна вяселле* [7, с. 221].

Досить часто в фразеологізмах використовуються семантично пов'язані з антропонімами відантропонімічні прикметники, які є основним структурним елементом фраземи, за яким закріплено суть конструкції*:* *адамаў яблык* [42, с. 943], *арэдавы вякі* [41, с. 91], *мафусаілаў век* [41, с. 186], *валаамава асліца (валаамаў асёл)* [41, с. 93], *варфаламееўская ноч* [42, с. 150], к*аінава пячатка* [42, с. 399], *валтасараў баль* [44, с. 67], *трышкаў кафтан (каптан)* [41, с. 567], *мамаева пабоішча* [42, с. 165], *дзям'янава юшка* [42, с. 941], *антонаў агонь* [44, с. 36], *лупіць як сідараву казу* [44, с. 433], *на ўсю іванаўскую* [41, с. 522], (*абленавацца) як лейзерава карова* [65, с. 192], *выпетраць як пятроў венік* [65, с. 76], *(схудалалы) як гусяня пятровае* [65, с. 398], *эзопаўская мова* [42, с. 59].

У білоруській мові наявні фразеологізми, компонентами яких є розмовно-побутові форми імен. Розмовно-побутові форми власних імен в структурі білоруських фразеологізмів представлені гіпокористичними іменами (імена зі скороченою основою, а також ті, які втратили одну основу

складної форми), що вживаються у неофіційних відносинах [59, с. 95]: Адэля < Адэлаіда – (*пагуляць) як Адэля ў Кузьмах* [65, с. 29], Данііл < Даніла – (*зарабіць) як Даніла на лісічках* [65, с. 125], Марыя < Маня – *як Маня з гаргазу* [65, с. 256], Марцаліна < Марцэля – (*зарабіць) як Марцэля на цыбулі* [65, с. 258], Саломія < Салоха – *(удалося) як тэй Салосе (Шалосе)* [65, с. 166], (*хадзіць) як Салоха* [65, с. 374], Фяўронія < Хоўра – *(гнуцца) як Хомка перад Хоўрай* [65, с. 443], (*паўзці) як Хоўра з печы* [65, с. 444], (*хадзіць) як Хоўра* [65, с. 444], Ясь < Ян – *як у Яся ў торбе* [65, с. 481], Магдаліна < Магдуся – *(дагадзіць) як ксёндз Магдусі* [42, с. 959], *як Магдэся тая стаць* [65, с. 251], Браніслава < Броня – (*цягацца) як Броня па капусце* [65, с. 57], Ёсіф < Язэп – *даставай Язэп гармонік* [25, с. 41], Агафон < Гапон – *(дарвацца) як Гапон [да] сліў* [65, с. 108], Федзя < Фёдар – *Федзя з бомбасклада* [33, с. 258], Ядвіга < Ядзя – *як Ядзя Явэйшысава* [65, с. 478]. Варіювання імен – явище, яке відображає національні особливості світосприйняття, засіб вираження індивідуальності.

У виразі *адпраўляцца да Абрама на піва* [41, с. 46] функціонує варіант православного імені Аўраам, катол. Абрам, Абрагам, яке має фонетичні відмінності в основі. Розмовно-побутову форму імені Хама < правос. Фама зустрічаємо у фраземі (*зарабіць) што (як) Хама на воўне* [65, с. 438]. Форма імені Хама виникла у результаті фонетичної зміни [ф] на [х]. Подібний фонетичний процес Халімон < правосл. Філімон бачимо і у виразі *дзяржацца як Халімон за Бога* [65, с. 437].

Для утворення зменшувально-пестливих форм (демінутивів) до повної чи усіченої форми власного імені додаються суфікси. За твердженням А. Устинович, емоційно-оцінні форми власних імен з'являються у зв'язку з необхідністю виразити відносини однієї особи до іншої, почуттів, які виникли у результаті таких відносин [76, с. 89]. За деякими виразами стоять конкретні особи, які у зв'язку з особливостями свого характеру і поведінки послужили образами, що лягли в основу

фразеологізмів. Найбільш частотними емоційно-оціночними формами власних імен – демінутиви з формантом ***-ка***: Марыя < Маня – *як Манька з батонамі* [65, с. 256], Фэля < Фэлька– *як Фэлька з Палестыны* [65, с. 436], Саўка < Сава < Савель < Савелій – (*сябраваць) як Саўка з Хоўрай (Маланкай)* [65, с. 376], *як збянтэжаны Саўка* [65, с. 376], Сямён < Сеня < Сенька – *не па Сеньку шапка* [42, с. 920], Антон < Антось < Антоська – (*напіцца і ляжаць) як той Антоська на покуці* [65, с. 31], Дунька < Дуня < Еўдакія – *(застацца) як Дунька ад поезда* [65, с. 139], Флёрка < Флёр – (*давесці) што Флёрка саху* [65, с. 436].

Поширеними є ФО з демінутивними компонентами – чоловічими та жіночими іменами на ***-ка***, які мають оцінку зневажливості, несхвалення: Ванька < Ваня < Іван – *валяць Ваньку* [41, с. 173], Хомка < Хама < Фама – (*лезці) як Хомка ў асець (падасецце)* [65, с. 433], (*хадзіць) як Хомка з балалайкаю* [65, с. 433], Саўка < Сава < Савель < Савелій – *(драцца) як Саўка ў асець (падасецце)* [65, с. 376], *(зарабіць) як Саўка на барсуку* [65, с. 376], Зміцер < Міця < Міцька – (*весяліцца) як Міцька на Радаўніцу* [65, с. 266], Юлька < Юля < Юлія – *як у Юлькі* [7, с. 221]. Емоційно-оцінні форми власних імен відображають особливості діалектної норми тієї чи іншої говірки, у межах якої був зафіксований фразеологізм. Так, у чоловічих іменах замість кінцевого ***-а*** може використовуватись ***-о*** (проявлення неповного акання): *як Іванко Драбавіцкі* [65, с. 174].

Найчастіше емоційно-оцінні форми імен з вищезгаданими формантами мають відтінки іронії, гумору, осудження. Крім того, у білоруській мові зустрічаємо ФО з такими суфіксами як: ***-ач*** (*лёгенькі Петрачок* [86, с. 153]), ***-ін*** (*як полькіна каза* [65, с. 180]), *анюціны вочкі* [41, с. 214]), ***-ул*** (*як Пятруля ў торбе* [65, с. 343]), ***-ск*** (*доўгі як пятроўскі дзень* [65, с. 128]), ***-ав*** (*фількава грамата* [41, с. 214]), ***-ёв*** (*выць як фанасёва Аза* [65, с. 261]), ***-ель*** (*убіцца як Янкель у касцёл* [65, с. 481]).

Прізвища у складі білоруських ФО. Це спадкове сімейне найменування, що передається від покоління до покоління і додається до власного особистого імені [38, с. 634]. Наприклад, *адпраўляцца ў штаб Духоніна* [42, с. 73], *пад Катоўскага (стрыгчы, стрыгчыся, падстрыгчы)* [42, с. 565], *шапка Манамаха* [42, с. 921], *(зарабіць) як Заблоцкі на мыле* [41, с. 431], *унтэр Прышыбееў* [42, с. 367], *калумбава яйка* [42, с. 953], *хадзіць Гогалем* [42, с. 818], *бурыданаў асёл* [43, с. 32], *прагнаць як Кутуз пранцуза* [65, с. 232], *(убірацца) як ад Кутуза Банапарт* [65, с. 232], *помніць караля Баторага (Батуру)* [42, с. 239], *заробіць бы Броцкі на мылі* [65, с. 59], *планы як у Гітлера* [65, с. 114], *хадзіць як Керанскі са збаночкам* [65, с. 201], *як Плаўскі на Багача* [65, с. 321], *трындзець як Троцкі* [65, с. 427], *абквэцаны як Шмуйла* [65, с. 471], *як шыманелевы пчолы* [65, с. 476], *апрануцца як цар Танявіцкі* [65, с. 445], *напіцца як Чайкоўскі ад прыданых* [65, с. 455].

Це прізвища як реальних (Гогаль, Калумб, Бурыдан, Керанскі), історичних осіб (Духонін, Катоўскі, Манамах, Кутузаў, Банапарт, Баторый, Гітлер, Троцкі), невідомих осіб (Заблоцкі, Броцкі, Шыманелеў, Танявіцкі) та створених уявою письменників (Прышыбееў, Плаўскі, Шмуйла). Ім’я та прізвище, як зазначає М. Бірила, є «постійним супутником людини протягом усього життя» [12, с. 3].

До перерахованих вище фразеологізмів з компонентом-прізвищем відноситься ще такі два фразеологізми: *замуж за <пана>Пясоцкага* [41, с. 459], у якому компонент-іменник Пясоцкі за своїм походженням наслідує прізвище, але насправді це каламбур за допомогою суфікса ***-ск-*** від іменника пясок «земля, де ховають, в якій ховають покійного»; *задаваць Храпавіцкага* [41, с. 442] – також утворений за допомогою суфікса і походить від дієслова храпці – хропіти.

Псевдонім як компонент ФО – вигадане ім'я, прізвище, використовуване людиною замість даного при народженні, під яким іноді виступають письменники, артисти, відомі діячі тощо [38, с. 656]. Наприклад, *як Ленін*

на буржуазію [41, с. 645], *свяцейшы за Папу Рымскага* [42, с. 531], *за крулям Сасам* [41, с. 609]. Псевдоніми мають спільні і відмінні риси з іншими видами антропонімів. З іменами та прізвищами ця спільність спостерігається у використанні схожих моделей для їх творення. Так як і прізвиська, псевдоніми є факультативними, вторинними назвами, яким притаманний певний характеристичний потенціал. Головною відмінністю, є те, що псевдонім – найменування, яке свідомо обирає собі особа, а прізвисько надається особі суспільством. Можемо виділити такі ознаки псевдоніма: 1) це власна назва, яку обирає сам номінатор; 2) це свідомо обрана та неофіційна назва; 3) псевдонім – це факультативне найменування, якому притаманна обмежена сфера вживання у відповідній соціально-професійній групі; 4) функція псевдоніма полягає в умовній номінації реальної людини; виступає прийомом самоідентифікації та позиціонування себе в суспільстві; 5) йому властива експресивність, інформативність та оцінність [60, с. 216].

Прізвисько як компонент ФО – 1. неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує суб'єкта, висвітлює деякі найхарактерніші риси характеру, зовнішності, роду занять; жартівливе або конспіраційне ім'я [38, с. 443]. На відміну від прізвищ, прізвиська не є офіційно і юридично фіксованими назвами [58, с. 113]. Прізвиська представників різних соціальних і вікових груп мають низку спільного: багато з них походять від прізвищ, власних імен, характеризують захоплення, фізичні та психічні особливості носія, виникли після певних подій чи вчинків: *Алёша з батонамі* [41, с. 86] 'прізвисько чоловіка, який у дитинстві часто носив з собою мішок з хлібом', *Іван-дай голачку* [26, с. 121] 'прізвисько чоловіка, який ходив по селу і просив голку'. Прізвиськам притаманна надзвичайно широка мотиваційно-інтерпретаційна характеристика, висока інформативність і сильна експресія [36, с. 5].

Варто зазначити, що у проаналізованих фразеологізмах власна назва може бути вмотивована екстралінгвістичними факторами й відповідати антропонімічним назвам реальних осіб. Але існує також чимало фразеологізмів з лінгвістичною основою творення, які не мають позамовної мотивації або лише опосередковано пов'язані з конкретними явищами дійсності. Наявність у їхньому складі власної назви зумовлена насамперед такими причинами: 1) римуванням: *аддам на святы Адам* [85, с. 204], *(удалося) як тэй Салосе (Шалосе)* [65, с. 166]; 2) мовним каламбуром: *выйсці замуж за Пясоцкага* [41, с. 459]; 3) логічним чи недетермінованим поєднанням антропонімів: *Андрэй Кузьме родны Хведар* [41, с. 87] тощо.

Таким чином, виділяють такі типи антропонімів у складі ФО білоруської мови: особове ім'я (126 одиниць), прізвища (23 одиниці), псевдоніми (3 одиниці) та прізвиська (2 одиниці). Антропоніми стали невід'ємним елементом мовної картини світу і духовної культури білорусів. Вони виконують відповідні функції та мають різні варіантні форми у певних мовленнєвих ситуаціях.

Висновки до розділу II

1. Фразеологія будь-якої мови по відношенню до народу як його носія є одним із найсвоєрідніших джерел пізнання й розуміння його світосприйняття та світобачення. Встановлено, що ФО з компонентом-антропонімом становлять значний шар фразеологічного фонду білоруської мови. Стійкі словосполучення зафіксували в образно-оцінній формі національно-культурну та історичну інформацію.
2. Висвітлено джерела походження фразеологізмів з компонентом-антропонімом у білоруській мові. Дослідження дало змогу визначити групи ФО, що склалися на основі: а) біблійних легенд, мотивів, образів та символів, витоком яких є книги Святого Письма

(Біблія, Псалтир, Євангеліє та ін.) (21 одиниця); б) певних подій, явищ, історико-культурних фактів різних народів (24 одиниці); в) історичних подій своєї країни, відомостей з життя народу, явищ матеріальної та духовної культури, пов'язаних з конкретними особами (109 одиниць).

3. Виявлено, що ФО з компонентом-антропонімом залежно від типу антропонімів утворюють такі групи: а) чол. або жін. *ім'я* як компонент фразеологізмів – 125 одиниць, з яких найчисельнішими є чоловічі імена (61 ім'я), менше – жіночі імена (із них 22 імені); б) *прізвище* – 24 одиниці; в) *псевдонім* – 3 одиниці; г) *прізвисько* – 2 одиниці. Крім того, у білоруській мові зафіксована велика кількість неофіційних форм власних імен: розмовно-побутові та емоційно-оцінні форми.

РОЗДІЛ ІІІ. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З АНТРОПОНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У БІЛОРУСЬКІЙ МОВІ

3.1. Семантика фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом у білоруській мові

При вивченні фразеологічних одиниць одним з найбільш значущих аспектів є вивчення категорії значення (плану змісту). Антропоніми мають два основних рівні: номінативний, за допомогою якого ідентифікується конкретна особа, певний персонаж, і конотативний, утворений на вторинній, семантико-емоційній, додатковій інформації до власне антропонімічного значення. У повсякденному житті вони служать засобом ідентифікації та індивідуалізації особи. А у складі фразеологічної одиниці набувають особливої семантики, додаткових комунікативних, асоціативних, конотативних якостей, володіють інформаційно-стилістичною, ідентифікаційно-пізнавальною, емоційно-експресивною, соціально-оцінювальною, характеристикознавчою функціями, стають текстуально маркованим засобом.

Фразеологізми з компонентом-антропонімом (154 одиниці) зібрані шляхом суцільної вибірки, класифікувались відповідно до їх семантичної характеристики. Аналізуючи ФО з антропонімічним компонентом у фразеологічних, діалектних та етимологічних словниках білоруської мови [7; 25; 26; 33; 41; 42; 43; 44; 65; 83; 85; 86] виявлено, що досліджувані одиниці утворюють такі групи:

1) ***Смерть, розправа, злочин***: *адпраўляцца да Абрама на піва* [41, с. 46], *замуж за Пясоцкага* [41, с. 459] – ‘помирати’, *адправіць у штат Духоніна* [41, с. 73] ‘розстрілювати’, *варфаламееўская ноч* [42, с. 150] ‘масове знищення кого-небудь’. Ця група фразеологічних одиниць означає припинення життєдіяльності організму природнім шляхом або ж

насильницьким способом вчинення, внаслідок чого утворюється так званий ‘слід злочину’ *каінава пячатка* [42, с. 399].

2) ***Негативна характеристика людини***. Особливістю фразеологізмів з компонентом-антропонімом є те, що вони мають антропоцентричний характер, оскільки безпосередньо пов’язані з людиною та семантизують різні сторони її життя та діяльності. У цій групі доречно виділити підгрупи, які позначають:

а) *риси характеру*:

– несерйозність, легковажність: *валяць Ваньку* [41, с. 173], *валтасараў баль* [44, с. 67];
– хитрість, лицемірство: *запець (заспяваць) Лазаря* [41, с. 463], *пацалунак Юды* [42, с. 271], *ківаць на Пятра* [42, с. 397];
– недоброзичливість: *як Ленін на буржуазію* [41, с. 160];
– замкнутість, недовірливість: *Фама няверны / няверуючы* [42, с. 811];
– надокучливість: *дзям’янава юшка* [42, с. 941];
– жорстокість та агресивність: *унтэр Прышыбееў* [42, с. 367], *лупіць як сідараву казу.* [44, с. 433], (*камандаваць) як Ілля хмарамі* [65, с. 175], *даставай Язэп гармонік* [25, с. 41];
– надмірна стриманість: *свяцейшы за Папу Рымскага* [42, с. 531];
– нерішучість: *бурыданаў асёл* [43, с. 32];
– лінивість: (*абленавацца) як карова (кабыла) лейзарава (лайзэрува)* [65, с. 194];
– балакучість: *як Маня з гаргазу* [65, с. 256];
– боягузливість: *Федзя з бомбасклада* [33, с. 258].

А. І. Дубовик зазначає, що характер – це динамічна форма психологічного змісту, яка виявляється в способі життя індивіда. Це вчинки, проступки, властивості індивідуальності, що відображають стосунки зі світом [30, с. 203];

б) *розумові здібності людини.* У білоруській мові знаходимо ФО з компонентом-антропонімом на позначення нерозумної людини: *Алёша з батонамі* [41, с. 86], *пастухова Ганна* [41, с. 293]. У Тлумачному словнику білоруської мови нерозумний – це той, який не виявляє достатнього інтелекту; розумово обмежений [9, с. 389];

в) *взаємозв'язки з іншими: Андрэй Кузьме родны хведар* [41, с. 87] 'хвалитися близькістю, родинними зв'язками з нерівнею', *Іван без роду і племені* [41, с. 521] 'той, хто порвав усі зв'язки з близькими людьми, середовищем';

г) *поведінка, діяльність* – це загальні форми цілісного виявлення активності людини як суб'єкта. Це система вчинків, дій особистості, що репрезентують виконання певних моральних установок:

- поводитися гордовито, зверхньо: *хадзіць Гогалем* [42, с. 818];
- сваритися, погрожувати, обурюватися: *мамаева пабоішча* [42, с. 165];
- невдало провести час, з пригодами: *(пагуляў) як парася ў Сцяпана на пячэ* [33, с. 184], (*пагуляць) як Адэля ў Кузьмах* [65, с. 29], *(удалося) як тэй Салосе (Шалосе)* [65, с. 166];
- вихвалятися: *як Мікіту за жывот* [33, с. 293];
- сильно плакати: (*выць) як фанасёва Аза* [65, с. 261];
- напитися: (*напіцца і ляжаць) як той Антоська на покуці* [65, с. 31], *(дарвацца) як Гапон [да] сліў* [65, с. 108], (*набрацца) як Марцін за рубля* [65, с. 258], (*набрацца) як Марцін мыла* [65, с. 258], (*піць гарэлку) як Сідар сыроватку* [65, с. 390], *(напіцца) як Чайкоўскі ад прыданых* [65, с. 455];
- нічого не заробити, залишитись ні з чим: (*зарабіць) як Аўгуст на петушках* [65, с. 37], *(заробіць) бы Броцкі на мылі* [65, с. 59], (*зарабіць) як Даніла на лісічках* [65, с. 125], (*зарабіць) як Марцэля на цыбулі* [65, с. 258], *(зарабіць) як Меер на Кузьме* [65, с. 262],

(зарабіць) як Саўка на барсуку [65, с. 376], (*зарабіць) як Солтан на гусях* [65, с. 403], *(зарабіць) што (як) Хама на воўне* [65, с. 438];

– шастати без діла: *(цягацца) як Броня па капусце* [65, с. 57], *Іван-дай голачку* [26, с. 121], *(ходзіце) як Мірон з Чычырындаю* [65, с. 266], *як Іванко Драбавіцкі* [65, с. 174];
– робити вчинки, що виходять за межі звичайних норм: (*гаранцаваць) як Вінцэсь у танцы* [65, с. 81], *(убіцца) як Дзямян у касцёл* [65, с. 132], *(застацца) як Дунька ад поезда* [65, с. 139], *(хадзіць) як Керанскі са збаночкам* [65, с. 201], (*весяліцца) як Міцька на Радаўніцу* [65, с. 266], *(драцца) як Саўка ў асець (падасецце)* [65, с. 376], (*расхіхітацца) як Сідар на базары* [65, с. 390], *як Хомка ў асець (падасецце)* [65, с. 433], (*хадзіць) як Хомка з балалайкаю* [65, с. 433], (*паўзці) як Хоўра з печы* [65, с. 444], *(убіцца) як Янкель у касцёл* [65, с. 481];
– принижуватись: *(гнуцца) як Хомка перад Хоўрай (Кулінай)* [65, с. 443];
– дуже грубо прогнати когось, ганебно втікати: *(прагнаць) як Кутуз пранцуза* [65, с. 232], *(убірацца) як ад Кутуза Банапарт* [65, с. 232];
– видавати себе за іншого, перебільшувати: *як Магдэся тая стаць* [65, с. 251];
– бути виснаженим, схвильованим: *(ісці) як Марка з пекла* [65, с. 257], *як збянтэжаны Саўка* [65, с. 376];
– повільно збиратися: *капацца як Пятруля ў торбе* [65, с. 343], *(збірацца) як Сора за мора* [65, с. 405];
– ділити з кимось дрібні речі: (*дзяліць) як Тодар з Тадораю лапаць з абораю* [65, с. 425];
– брехати, говорити неправду, обманювати: *трындзець як Троцкі* [65, с. 427], *даць з-пад Мікітавага лапця агню* [25, с. 55];

– зіпсувати щось: *(давесці) што Флёрка саху* [65, с. 436];
– не признавати божественних істин, релігії: *набожны як святога Юр'я конь* [65, с. 477].

Поведінка уособлює сукупність дій з підтримки свого існування, здійснюваних людиною [9, с. 478]. На думку І. С. Вітенко, поведінка передбачає зв'язок індивіда з навколишнім середовищем [17].

3) ***Позитивна характеристика людини*:**

а) *риси характеру*:

– сміливість, рішучість: *адзін раз Марку жаніць* [41, с. 421], *валаамава асліца (валаамаў асёл)* [41, с. 93], *кінуць з сябе ветхага Адама* [41, с. 53], *адвярнуцца як Юда ад святой вячэры* [65, с. 477], *(баяцца) як свенты Міхал д'ябла* [65, с. 266];
– гуманність: *як ксёндз Магдусі* [42, с. 959], *эзопаўская мова* [42, с. 59];
– доброта, щиросердність: *лёгенькі Петрачок* [86, с. 153];
– відповідальність: *(падыходзіць да чаго) як Марцін да клёцак* [65, с. 258], *(дрыжаць) як Назар над млінцамі* [65, с. 321];

б) *поведінка*:

– бути зайнятим, мати багато планів: *(насіцца) як та Віхна з гарбузою на базары* [65, с. 96], *планы ў як у Гітлера* [65, с. 114];
– спритно реагувати на щось: *як полькіна каза* [65, с. 180];
– довірливо ставитись до чогось/когось: *(дзяржацца*) *як Халімон за Бога* [65, с. 437];

в) *взаємозв'язки з іншими:* (*сябраваць) як Саўка з Хоўрай (Маланкай)* [65, с. 376], *як шыманелевы пчолы* [65, с. 476] – 'міцна дружба'.

Варто відзначити, що групи фразеологізмів позитивної і негативної характеристики людини виражають особливу оцінку навколишнього світу та людини в цьому світі. Тому роль аналізу таких фразеологізмів не можна недооцінювати, так як соціальна поведінка репрезентує сукупність та

упорядкованість сторін індивідуальної поведінки, що пов'язані з культурними нормами етносу.

4) ***Зовнішній вигляд людини*** має відношення до людського тіла і одягу: *у касцюме Адама* [41, с. 53] 'без одягу, голий чоловік', *адамаў яблык* [42, с. 942] 'твердий виступ на горлі у чоловіка; кадик', *у касцюме Евы* [41, с. 415] 'без одягу, гола жінка', *шапка Манамаха* [42, с. 921] 'головний убір як символ царської влади в Росії', *(выглядаць) як чысты Лазар* [65, с. 233] 'про чоловіка, схожого на покаліченого, хворого', *як Плаўскі на Багача* [65, с. 321] 'про бідно одягнену людину', *(схудалалы) як гусяня пятровае* [65, с. 398] 'мала, квола дитина', *(выпетраць) як пятроў венік* [65, с. 398] 'худа людина'. Відчуття смаку притаманно не всім. Неправильне поєднання речей свідчить про поганий смак людини: *(апрануцца) як цар Танявіцкі* [65, с. 445] 'одягнутися без смаку', *(апрануўся) як Амялян на пакрову* [33, с. 23], *як Алеся дворная* [65, с. 613], *як Манька з батонамі* [65, с. 256], (*хадзіць) як Салоха* [65, с. 374], *як Фэлька з Палестыны* [65, с. 436], *(абквэцаны) як Шмуйла* [65, с. 471], (*хадзіць) як Хоўра* [65, с. 444] – 'неохайно одягнутися, бути непривабливим'. Зовнішній вигляд – це візитна картка, те, як люди бачать та сприймають іншу людину; фактор формування першого враження про людину.

5) ***Фізіологічний стан людини****: задаваць Храпавіцкага* [41, с. 442] 'спати', *жыць як Адам у раю* [65, с. 28] 'про добре, безтурботне життя когось', *(ляжаць) як Лазар* [65, с. 233] 'про лежачого хворого, інваліда'. Ці фраземи означають життєдіяльність цілісного організму людини та його фізіологічні процеси. Як найважливіша синтетична галузь знань фізіологія розкриває закономірності життєдіяльності організму, механізми регуляції та його взаємодію з навколишнім середовищем [80, с. 14].

6) ***Хвороби*** – це розлад здоров'я, порушення правильної життєдіяльності організму. У білоруській мові знаходимо такі ФО з компонентом-антропонімом, що позначають гангрену – омертвіння тканин, зумовлене

дефіцитом артеріального кровопостачання *антонаў агонь* [44, с. 36] та захворювання шлунка, розлад травлення *Аляксей праняў* [86, с. 153].

7) ***Рослини***: *Іван-ды-Мар'я* [41, с. 521] 'трав'яниста трьохкольорова рослина сімейства фіалкових', *іван-чай* [41, с. 521] 'багаторічна трав'яниста рослина сімейства Кіпрейних', *анюціны вочкі* [41, с. 214] 'трьохкольорова рослина сімейства фіалкових'. Це назви конкретних різновидів рослин.

8) ***Погода***: *Барыс Ганне на хлеб (на пірагі) меле* [85, с. 205] 'грозова ніч наприкінці літа'.

9) ***Просторово-часова характеристика буття.*** З точки зору філософії простір і час є найважливішими формами існування матеріальної складової реальності. Простір – універсальна форма існування матерії, її найважливіший атрибут, який характеризує тривалість матерії, її структуру, співіснування, взаємодію та розташування елементів у всіх матеріальних системах: *куды Макар цялят не ганяў* [42, с. 12], *дзе Макар козы пасе* [42, с. 11], *(сядзець) як Міхаль ад Нясвіжа* [65, с. 266] – 'далеко'. Час — це форма існування матерії, яка виражає тривалість буття матеріальних об'єктів та послідовність зміни станів у процесі розвитку матеріальних систем: *ад Адама* [41, с. 53], *помніць караля Батораго (Батуру)* [42, с. 239], *цара <Мікалая> помніць* [42, с. 861], *за крулям Сасам* [41, с. 609], *за царом Гарохам* [42, с. 143], *пры пану Зыгмунду* [42, с. 240] – 'з давніх часів, давно', *арэдавы вякі* [41, с. 91], *мафусаілаў век* [41, с. 186], *доўгі як пятроўскі дзень* [65, с. 128] – 'дуже довго', *як Піліп з капапель* [42, с. 301] 'зовсім неочікувано, раптово', і *квіта <пане, дзядзька> Мікіта* [41, с. 571] 'все скінчено', *аддам на святы Адам* [85, с. 204], (*зьявіцца) як лёд на Пятра* [65, с. 240], *на Юр'я як рак свісня* [65, с. 47] – 'ніколи'. Категорії простору і часу постають як надзвичайно загальні абстракції, що охоплюють структурну організацію та мінливість буття [54].

10) ***Міра і ступінь***, ***ознака дії, стану предмета або ознака якості***: *(зарабіць) як Заблоцкі на мыле* [41, с. 431] 'зовсім нічого', *пад Катоўскага*

(стрыгчы) [41, с. 565] ‘повністю’, *не па Сеньку (Хомку, Юрку) шапка* [42, с. 920] ‘зовсім неможливо, дуже важко (щось зробити)’, *як Марцін да кавы* [42, с. 27] ‘дуже, надмірно (комусь цікаво)’, *(рабіць) як папа Карла* [42, с. 241] ‘напружено’, *як Марка па пекле* [42, с. 278] ‘безперервно і невпинно’, *на ўсю іванаўскую* [41, с. 522] ‘дуже гучно, голосно’, *фількава грамата* [41, с. 325] ‘щось безграмотне, незрозуміле’, *як у Яся ў торбе* [65, с. 481] ‘неприбрано (у хаті, на столі)’, *прапасці як Сымонаў башлык* [65, с. 48] ‘безслідно зникнути’, *як Сымон з адвакатам* [65, с. 419] ‘безрезультатно (поговорити)’, *як Ядзя Явэйшысава* [65, с. 478] ‘невдало, неохайно’, *як на маланніна вяселле* [7, с. 221] ‘багато’, *як у Юлькі* [7, с. 221] ‘в самий раз’. Функція всіх цих фразеологізмів загалом доповнювальна, адже вони тільки своєрідно розгортають семантичне значення. Вони дають можливість уточнити, пом’якшити або посилити якісну характеристику дії, предметів тощо.

11) ***Характеристика місця, ситуації, становища*** надає оцінку, стан або властивості описуваного явища: *трышкаў кафтан (каптан)* [41, с. 567] ‘непоправне становище, ситуація’, *як Мамай прайшоў* [42, с. 335] ‘повне безладдя’ [42, с. 953], *калумбава яйка* [42, с. 953] ‘вдале вирішення чогось, знайдений вихід із скрутного становища, небезпеки’, *як у Лукаша на пячы* [65, с. 246] ‘про якусь вигідну, приємну ситуацію’.

12) ***Вираження емоцій і почуттів***. В. А. Лящинська відзначає, що емотивність у лінгвістиці розглядається як самостійна категорія, яка реалізується на різних рівнях мови. Фразеологічний рівень мови також спрямований на вираження емоцій, почуттів і психологічних станів [52, с. 146]: *вось табе і Юр’еў дзень* [42, с. 941] ‘виражати здивування, розчарування’. Згідно точки зору В. І. Шаховського, емоції можна розуміти як особливу форму відношення індивіда до всього світу та до самого себе, а також їх втілення в мову загалом та словниковий запас людини [79].

Таким чином, аналізуючи фразеологізми з компонентом-антропонімом виявлено, що вони утворюють відповідні групи за своєю семантикою. Спостереження свідчать про різноманітність характеристик, кваліфікованих ФО з власними іменами людей. Було виокремлено 12 груп фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом. Варто зазначити, що більшість із них мають антропоцентричний характер і утворюють такі групи: «смерть, розправа, злочин» (5 одиниць); «негативна характеристика людини» (72 одиниці); «позитивна характеристика людини» (16 одиниць); «зовнішній вигляд людини» (16 одиниць); «фізіологічний стан людини» (3 одиниці); «вираження емоцій і почуттів» (1 одиниця). У межах груп «негативна характеристика людини» та «позитивна характеристика людини» виділено такі основні критерії об'єднання фразем: а) риси характеру; б) розумові здібності людини; в) поведінка; г) взаємозв'язки з іншими. Аналізуючи семантику білоруських фразем з компонентом-антропонімом виявлено, що більшість ФО мають негативну конотацію.

Також значеннєвими є групи: «просторово-часова характеристика буття» (17 одиниць); «міра і ступінь, ознака дії, стану предмета або ознака якості» (14 одиниць); «характеристика місця, ситуації, становища» (4 одиниці). Інші тематичні групи характеризуються найменшою кількістю фразеологізмів з компонентом-антропонімом і позначають: «хвороби» (2 одиниці); «рослини» (3 одиниці); «погоду» (1 одиниця). Здійснена лексико-семантична інтерпретація білоруських фразеологізмів з компонентом-антропонімом дає змогу поглибити лінгвістичні, етнографічні, культурологічні та інші напрями дослідження фразеології, формує яскраве уявлення про мовну картину світу білорусів.

3.2. Морфологічна класифікація фразеологізмів з компонентом-антропонімом

Спираючись на класифікацію фразеологічних одиниць за морфологічним принципом (див. 1.4. Класифікації фразеологічних одиниць), за співвіднесеністю з певними частинами мови, тобто за їхнім сукупним лексичним і граматичним значенням (що саме вони позначають – предмет, дію, ознаку, обставину тощо, і яку функцію виконують), білоруські фразеологізми з антропонімічним компонентом можна розподілити за такими групами: іменникові (субстантивні), дієслівні, прикметникові (ад'єктивні), прислівникові (адвербіальні), вигукові. При співвіднесенні фразеологічної одиниці з певною частиною мови у нашій роботі було використано комплексний аналіз семантичного та морфологічного показників. Як зазначає І. Я. Лепешев, семантичний показник, що базується на основі відповідності фразеологізму з його значенням, є найбільш ефективним у порівнянні з іншими [45, с. 80]. Наприклад, фразеологізм *у касцюме Адама* пояснюється прикметниковим словосполученням 'голий чоловік' [41, с. 53], тому відноситься до розряду прикметникових ФО. Морфологічним показником є граматично основний (стрижневий) компонент виразу. Так, у фразеологізмі *унтэр Прышыбееў* [42, с. 367] таким стрижневим компонентом виступає іменник. Враховуючи якої частини мови є стрижневий компонент і які парадигматичні форми характерні для цього фразеологізму, дає можливість кваліфікувати його як іменний.

Іменникові (субстантивні) фразеологізми як окремий семантико-граматичний тип мають категоріальне значення предметності і виражають його в категоріях істоти / неістоти, роду, числа та відмінка: *унтэр Прышыбееў* [42, с. 367], *як Мамай / Батый (прайшоў)* [42, с. 959]. Окремі ФО характеризують людину і належать до класу живих істот: *Алёша з батонамі* [41, с. 86], *Андрэй Кузьме родны Хведар* [41, с. 87]; рослини: *іван-чай* [41, с. 521], *Іван-ды-Мар'я* [41, с. 521]. В іменникових фразеологізмах основним (стрижневим) компонентом є іменник, який часто виступає у ролі

тварини, але називаючи людину: *валаамава асліца (валаамаў асёл)* [41, с. 93], *бурыданаў асёл* [43, с. 32]. Другу помітну частину іменникових ФО складають одиниці, що належать до неістот і позначають різні предмети, явища неживої природи тощо: *Барыс Ганне на хлеб (на пірагі) меле* [85, с. 205], *варфаламееўская ноч* [42, с. 150], *мафусаілаў век* [41, с. 186]. Іменникові фразеологізми мають категорію роду. Кожна ФО, крім тих, що вживаються лише в множині, належить до певного роду: чоловічого (*Іван без роду і племені* [41, с. 521]), жіночого (*фількава грамата* [41, с. 214]), середнього (*калумбава яйка* [42, с. 953]). Рід фразеологізму визначається родовою формою його граматично головного компонента.

Більшість іменникових ФО вживається і в однині, і в множині. Але у білоруській мові наявні фразеологізми з компонентом-антропонімом, які вживаються лише в однині (*мамаева пабоішча* [42, с. 165]), або ж лише у множині (*арэдавы вякі* [41, с. 91]). Відмінювання фразеологізму виявляється через формальний показник певної відміни – закінчення основного (стрижневого) компонента. Якщо фразеологізм має структуру атрибутивно-іменного словосполучення (*дзям'янава юшка* [42, с. 941]), то при відмінюванні змінюються закінчення обох компонентів (*дзям'янавай юшкі*). У фразеологізмах з іншою структурою лише стрижневий компонент має парадигматичні форми (*шапка Манамаха* [42, с. 921] – *шапкай Манамаха*).

Субстантивні фразеологічні одиниці з власними іменами можемо звести до кількох структурних типів:

1) власна назва у формі присвійного прикметника + іменник у називному відмінку: *адамаў яблык* [42, с. 942], *трышкаў кафтан (каптан)* [41, с. 567], *эзопаўская мова* [42, с. 59], *анюціны вочкі* [41, с. 214], *антонаў агонь* [44, с. 36], к*аінава пячатка* [42, с. 399];

2) апелятив (іменник) у Н.в.+ власна назва: *пацалунак Юды* [42, с. 271];

3) власна назва + (прийменник) + іменник: *Федзя з бомбасклада* [33, с. 258], *Іван-дай голачку* [26, с. 121];

4) прикметник / дієприкметник + (прийменник) + власна назва: *свяцейшы за Папу Рымскага* [42, с. 531], *Фама няверны / няверуючы* [42, с. 811].

Прикметникові (ад'єктивні) фразеологізми виражають ознаку предметів чи особи. Вони мають категоріальне значення, граматичні категорії роду і числа. Всі аналізовані прикметникові ФО з компонентом-антропонімом у нашому дослідженні характеризують людину: *свяцейшы за Папу Рымскага* [42, с. 531]. Прикметниковими фразеологізмами з компонентом-антропонімом є фразеологічні сполуки з якісним прикметником у ролі граматично стрижневого (основного) компонента, який цілком визначає семантичні й граматичні ознаки всього фразеологічного утворення: *схудалалы як гусяня пятровае* [65, с. 398]. Їх атрибутивний компонент може змінюватися за родами і числами, а іноді і за відмінюванням.

У білоруській мові є ФО, що не відповідають своєму категоріальному значенню та у яких основний граматичний компонент виражений дієсловом: *як Лазар мучыцця* [65, с. 233]. Такі фразеологізми з яскраво вираженою оцінністю за формою є дієслівними, а за семантикою – прикметниковими. Вони зазнали категоріального переродження, розвинули в собі прикметникові ознаки, відсунувши на другий план процесуальні якості. Деякі з цих виразів мають нульову парадигму, їх дієслівний компонент застиг у певній формі: *цара <Мікалая> помніць* [42, с. 861]. Іншим сполукам цієї групи властива обмежена парадигма. Вони мають форми роду та числа, а в деяких випадках їх дієслівний компонент виступає у формах теперішнього та минулого часу: *як Магдэся тая стаць* [65, с. 251] (-ла, -лі). Зустрічаються також фразеологізми з основним компонентом іменником: *планы як у Гітлера* [65, с. 114], *у касцюме Адама* [41, с. 53].

Більшість прикметникових фразеологізмів з власними назвами у білоруській мові репрезентовані порівняльними зворотами, що виражають відповідну якісну ознаку з перебільшенням у своїй вихідній формі: *як Алеся дворная* [65, с. 613], *як Плаўскі на Багача* [65, с. 321], *як Ядзя Явэйшысава* [65, с. 478], *як лёд на Пятра* [65, с. 240], *як Іванко Драбавіцкі* [65, с. 174].

На основі різноманітного фактичного матеріалу можемо виділити декілька основних структурних моделей ад'єктивних фразеологізмів з компонентом-антропонімом:

1) сполучник як + власна назва + прийменник + іменник: *як Манька з батонамі* [65, с. 256], *як Маня з гаргазу* [65, с. 256], *як Фэлька з Палестыны* [65, с. 436];

2) сполучник як + дієприкметник + власна назва: *як збянтэжаны Саўка* [65, с. 376];

3) прикметник (дієприкметник) + сполучник як + власна назва / власна назва у формі присвійного прикметника + (іменник): *доўгі як пятроўскі дзень* [65, с. 128]), *абквэцаны як Шмуйла* [65, с. 471], *набожны як святога Юр'я конь* [65, с. 477];

4) сполучник як + власна назва у формі присвійного прикметника + іменник: *як полькіна каза* [65, с. 180], *як шыманелевы пчолы* [65, с. 476];

5) прикметник + власна назва: *пастухова Ганна* [41, с. 293], *лёгенькі Петрачок* [86, с. 153];

6) дієслово + іменник + власна назва: *помніць караля Батораго (Батуру)* [42 с. 239];

7) прийменник + іменник + власна назва: *у касцюме Евы* [41, с. 415].

Прислівниковим (адвербіальним) фразеологізмам з компонентом-антропонімом властива кількісно- або якісно-обставинна семантика. Вони не мають морфологічних парадигм і виступають у реченні в ролі обставини [3, с. 62]. Означальні ФО позначають властивості, якості, міру, ступінь і спосіб дії і відповідно поділяються на: 1) *якісні* (відповідають на питання

як?): *на ўсю іванаўскую* [41, с. 522], *як у Юлькі* [7, с. 221]; 2) *кількісні* (відповідають на питання скільки? якою мірою?): *як Марцін да кавы* [42, с. 27], *як на маланніна вяселле* [7, с. 221]; 3) *способу дії* (відповідають на питання як? яким способом?): *як Марка па пекле* [42, с. 278].

Кількісні ФО вказують на місце, час, причину і мету дії. Аналізуючи фразеологічний фонд білоруської мови були виявлені лише фразеологізми з компонентом-антропонімом на позначення 1) місця (відповідають на питання де? куди? звідки?): *куды Макар цялят не ганяў* [42, с. 12] та 2) часу (відповідають на питання коли? з якого часу? відколи? як довго?): *ад Адама* [41, с. 53], *пры пану Зыгмунду* [42, с. 240]. Прислівникові ФО зазвичай реалізують властиве їм значення лише в поєднанні з супровідними словами, як правило, дієсловами і порівняно рідко з прикметниками, іменниками, числівниками та займенниками: *(пагаварыць) як Сымон з адвакатам* [65, с. 419] ‘безрезультатно’.

Прислівникові фразеологізми з компонентом-антропонімом за структурними особливостями поділяються на такі види:

1) утворені за моделлю словосполучень:

а) частка + прийменник + власна назва + іменник: *не па Сеньку (Хомку, Юрку) шапка* [42, с. 920];

б) сполучник як + (прийменник) + власна назва + (прийменник) + іменник: *як у Лукаша на пячы* [65, с. 246], *як у Яся ў торбе* [65, с. 481], *як Ленін на буржуазію* [41, с. 645], *як Мікіту за жывот* [33, с. 293];

в) прийменник + власна назва + (дієслово): *пад Катоўскага (стрыгчы)* [41, с. 565];

г) прийменник + іменник + власна назва: *за крулям Сасам* [41, с. 609], *за царом Гарохам* [44, с. 143];

ґ) сполучник як + іменник + власна назва: *як ксёндз Магдусі* [42, с. 959];

2) утворені за моделлю підрядних частин складних речень: *дзе Макар козы пасе* [42, с. 11], *на Юр'я як рак свісня* [65, с. 47].

Дієслівні фразеологізми з компонентом-антропонімом позначають процесуальну ознаку (дію) і виражають її в граматичних категоріях виду, стану, часу, особи, способу, а також числа та роду. Дієслівні ФО є найчисленнішою групою в межах білоруської фразеології: *даць з-пад Мікітавага лапця агню* [25, с. 55], *удалося як тэй Салосе (Шалосе)* [65, с. 166], *насіцца як та Віхна з гарбузою на базары* [65, с. 96], *прагнаць як Кутуз пранцуза* [65, с. 232], *набрацца як Марцін мыла* [65, с. 258], *давесці што Флёрка саху* [65, с. 436], *паўзці як Хоўра з печы* [65, с. 444], *убіцца як Янкель у касцёл* [65, с. 481], *напіцца як Чайкоўскі ад прыданых* [65, с. 455].

Категорія *виду* властива всім дієслівним фразеологізмам, у яких стрижневий компонент дієслово: *адпраўляцца да Абрама на піва* [41, с. 46] – *адправіць да Абрама на піва*. Такі фразеологізми відрізняються між собою тим, що недоконаний вид характеризується необмеженістю у часі, а доконаний – вказує на її внутрішню межу, обмеженість у часі, завершеність дії. Видові пари найчастіше утворюються суфіксальним і префіксальним способами: *адправіць у штат Духоніна* [41, с. 73] – *адпраўляць у штат Духоніна*. У білоруській мові є ФО, які мають лише недоконаний вид (*валяць Ваньку* [41, с. 173]) або доконаний (*запець (заспяваць) Лазаря* [41, с. 463]).

Категорія *часу* тісно пов'язана з категорією виду. Фразеологізми недоконаного способу мають форми теперішнього, минулого і складену форму майбутнього часу, а фразеологізми доконаного – лише форми минулого і майбутнього простого. Фразеологізми, що утворюють обидві видові пари, можуть вживатися в усіх властивих їм формах часу: *жыць (пражыць) як Адам у раю* [65, с. 28], *ісці (пайсці) як Марка з пекла* [65, с. 257].

Категорія *особи* вказує на учасника дії. Вона властива усім дієслівним фразеологізмам, здатним реалізовуватися в теперішньому і майбутньому часі. Більшість таких ФО може вживатися в усіх трьох особах однини і множини: *ківаць – ківаю, ківаеш, ківае, ківаем і т.д. на Пятра* [42, с. 397].

Категорія *способу* позначає відношення дії до дійсності. Розрізняють три способи: дійсний, наказовий і умовний. Дійсний спосіб виражає реальну дію та постає як нульова граматична категорія без конкретних морфологічних показників. Змінні дієслівні ФО мають форми дійсного способу, що реалізується у формах теперішнього, минулого та майбутнього часу: *хадзіць (-жу, -іш, -іць, -ім, -іце, -яць, -іў, -ла, -лі і т.д.) Гогалем* [42, с. 818], *лезці (-у, -еш, е, -еме, -еце і т.д.) як Хомка ў асець (падасецце)* [65, с. 433]. Наказовий спосіб виражає необхідність виконання дії: *пагуляць (пагуляй) як Адэля ў Кузьмах* [65, с. 29]. Варто зазначити, що не виявлено жодної ФО з компонентом-антропонімом, яка реалізується у початковій формі у наказовому способі. Загалом вживання наказового способу обмежене, і це пояснюється насамперед тим, що більшість дієслівних ФО якісно характеризують особу чи предмет у відповідних формах часу, тоді як наказовий спосіб не має форм часу. Дієслівні ФО в умовному способі вживаються також не дуже часто: *заробіць бы Броцкі на мылі* [65, с. 59]. При реалізації умовного способу дієслівний компонент фразеологізму виражається формою минулого часу за допомогою частки бы (б): я бы *задаў Храпавіцкага* [41, с. 442]. У відібраному матеріалі більшість ФО з компонентом-антропонімом вживаються у формі дійсного способу.

Категорія *роду* притаманна лише окремим формам дієслівних ФО, що вживаються у минулому часі дійсного та умовного способу: *пагуляў як парася ў Сцяпана на пячэ* [33, с. 184].

Категорію *числа* мають усі дієслівні ФО, які відмінюються, крім тих, що утвердилися лише в певній формі: *цягацца (цягаемся) як карова (кабыла) лейзарава (лайзэрува)* [65, с. 194], *убірацца (убіраемся) як ад*

Кутуза Банапарт [65,. 232], *баяцца (баімся) як свенты Міхал д'ябла* [65, с. 266], *дзяліць (дзелімся) як Тодар з Тадораю лапаць з абораю* [65, с. 425].

Дзеяслівні фразеалогізмы з кампанентам-антрапонімам пазначаюць працэсы, дзеянні, стаўленні і па структурных асаблівасцях падзяляюцца на параўнальныя (*выць як фанасёва Аза* [65, с. 261], *цягацца як Броня па капусце* [65, с. 57], *рабіць як папа Карла* [42, с. 241]) і непараўнальныя (*адзін раз Марку жаніць* [41, с. 421], *аддам на святы Адам* [85, с. 204]). Разнастайныя фразеалагічныя варыянты дзеяслоўных фразеалагізмаў дазваляюць вылучыць такія структурныя мадэлі:

1) дзеяслоў + (прыналежнік, займеннік) + прыкметнік + уласная назва: *скінуць з сябе ветхага Адама* [42, с. 553];

2) дзеяслоў + назоўнік + (прыналежнік) + уласная назва: *замуж за Пясоцкага* [41, с. 459];

3) уласная назва + дзеяслоў: *Аляксей праняў* [86, с. 153];

4) дзеяслоў + злучнік як + уласная назва + (прыналежнік) + назоўнік: *зарабіць як Заблоцкі на мыле* [41, с. 431], *зарабіць як Аўгуст на петушках* [65, с. 37], *гаранцаваць як Вінцэсь у танцы* [65, с. 81], *дарвацца як Гапон [да] сліў* [65, с. 108], *зарабіць як Даніла на лісічках* [65, с. 125], *зарабіць як Марцэля на цыбулі* [65, с. 258], *убіцца як Дзямян у касцёл* [65, с. 132], *застацца як Дунька ад поезда* [65, с. 139], *хадзіць як Керанскі са збаночкам* [65, с. 201], *камандаваць як Ілля хмарамі* [65, с. 175], *набрацца як Марцін за рубля* [65, с. 258], *падыходзіць як Марцін да клёцак* [65, с. 258], *расхітацца як Сідар на базары* [65, с. 390], *зарабіць як Солтан на гусях* [65, с. 403], *збірацца як Сора за мора* [65, с. 405], *зарабіць што (як) Хама на воўне* [65, с. 438], *хадзіць як Хомка з балалайкаю* [65, с. 433];

5) дзеяслоў + уласная назва ў форме прысвойнага прыкметніка + назоўнік: *абленавацца як лейзерава карова* [65, с. 192], *лупіць як сідараву казу* [44, с. 433], *прапасці як сымонаў башлык* [65, с. 48], *выпетраць як пятроў венік* [65, с. 76];

6) дієслово + сполучник як + власна назва + (прийменник) + власна назва: *ходзіце як Мірон з Чычырындаю* [65, с. 266], *гнуцца як Хомка перад Хоўрай (Кулінай)* [65, с. 443], *зарабіць як Меер на Кузьме* [65, с. 262], *сябраваць як Саўка з Хоўрай (Маланкай)* [65, с. 376];

7) дієслово + сполучник як + займенник + власна назва + (прийменник) + іменник: *ляжаць як той Антоська на покуці* [65, с. 31];

8) дієслово + сполучник як + (прикметник) + власна назва: *выглядаць як чысты Лазар* [65, с. 233], *ляжаць як Лазар* [65, с. 233], *хадзіць як Хоўра* [65, с. 444], *хадзіць як Салоха* [65, с. 374], *трындзець як Троцкі* [65, с. 427];

9) дієслово + сполучник як + іменник + власна назва: *апрануцца як цар Танявіцкі* [65, с. 445].

Компаративні дієслівні фразеологічні одиниці з антропонімами відтворюють дії, поведінку, вчинки людини. Вони межують, а іноді й не мають чіткої межі з прислівниковими ФО. У загальному значенні фразеологізму присутня обставинна семантика, яка виражає якісний чи кількісний вияв дії або стану, інтенсивність: *сядзець як Міхаль ад Нясвіжа* [65, с. 266], *весяліцца як Міцька на Радаўніцу* [65, с. 266], *дрыжаць як Назар над млінцамі* [65, с. 321], *капацца як Пятруля ў торбе* [65, с. 343], *драцца як Саўка ў асець (падасецце)* [65, с. 376], *зарабіць як Саўка на барсуку* [65, с. 376], *піць гарэлку як Сідар сыроватку* [65, с. 390], *дзяржацца як Халімон за Бога* [65, с. 437].

Вигукові фразеологізми виражають різні почуття. Вони не виконують номінативної функції та основу їх значеннєвої структури становлять немотивовані конотативні семи. Такі фраземи вживають для висловлення доброзичливості, поваги, побажання добра, а також невдоволення, обурення, категоричної незгоди, заперечення тощо. У білоруській мові виявлено 3 вигукові ФО з компонентом-антропонімом: 1) емоційний фразеологізм, що виражає здивування, розчарування: *вось табе і Юр'еў дзень* [42, с. 941]; 2) емоційно-вольовий фразеологізм, що виражає реакцію

на мову співрозмовника (незгода, протест, заперечення тощо): *і квіта <пане, дзядзька> Мікіта* [41, с. 571]; 3) імперативний фразеологізм, що виражає наказ, вимагання щось робити: *даставай Язэп гармонік* [25, с. 41]. Вигукові ФО не мають граматичних категорій роду, числа, відмінка, часу, особи тощо. Вони незмінні, синтаксично не пов'язані зі структурою речення і не є членами речення. Було зафіксовано одну основну структурну модель утворення вигукових ФО з компонентом-антропонімом у білоруській мові – ФО зі структурою речення (*даставай Язэп гармонік* [25, с. 41]).

Отже, білоруські ФО з антропонімічним компонентом поділяються на п'ять лексико-граматичних груп, серед яких фразеологізми дієслівного (77 одиниць) та іменникового (субстантивні) типу складають (29 одиниць) найбільшу кількість. Менш численними ФО є прикметникові (25 одиниць) та прислівникові (20 одиниць). Найменшою мірою у межах досліджуваних одиниць білоруської мови представлені вигукові фразеологізми білоруської мови (3 одиниці). Вони утворюються за відповідними структурними моделями і характеризуються наявністю / або відсутністю граматичних категорій. Варто відзначити, що фразеологізми з антропонімічним компонентом зі структурою речення своєю кількістю поступаються фразеологізмам-словосполученням.

Висновки до розділу ІІІ

Таким чином, аналізуючи семантичні особливості досліджуваних ФО у фразеологічних, етимологічних, діалектних словниках та довідниках білоруської мови [7; 25; 26; 33; 41; 42; 43; 44; 65; 83; 85; 86], з'ясовано, що найбільш поширеними є фразеологізми на позначення: «негативної характеристики людини» (72 одиниці); «позитивної характеристики людини» (16 одиниць); «зовнішнього вигляду людини» (16 одиниць); «просторово-часової характеристики буття» (17 одиниць); «міри і ступеню,

ознаки дії, стану предмета або ознака якості» (14 одиниць). Значно менше у фразеологічному фонді білоруської мови стійких словосполучень на позначення: «характеристики місця, ситуації, становища» (4 одиниці); «смерті, розправи, злочину» (5 одиниць); «фізіологічного стану людини» (3 одиниці); «емоцій і почуттів» (1 одиниця); «хвороб» (2 одиниці); «рослин» (3 одиниці); «погоди» (1 одиниця). Образний зміст фразеологізмів у межах груп «позитивної характеристики людини» та «негативної характеристики людини» є показником національно-культурної специфіки поведінки білорусів, відображенням їх істотних рис характеру, взаємозв'язків з іншими людьми. З'ясовано, що в білоруській мові переважають ФО з негативною конотацією. Це пов'язано з тим, що негативна оцінка об'єкта сприймається як відхилення від норми і мотивується двома основними факторами: по-перше, недосконалістю та нездатністю людини виконувати певні дії, її індивідуальними або соціально неприйнятними недоліками та вадами, а по-друге, неповажне, зневажливе ставлення людини до інших. Фразеологізми названих фразеосемантичних полів покликані привертати увагу на протилежні та позитивні якості, коли саме останні повинні переважати в людині.

Крім того, було розглянуто морфологічну класифікацію ФО з компонентом-антропонімом. Найбільш поширеними є такі структурні моделі ФО: *іменникові (субстантивні)* (29 одиниць) – власна назва у формі присвійного прикметника + іменник у Н. в.; *дієслівні* (77 одиниць) – дієслово + сполучник як + власна назва + (прийменник) + іменник; *прикметникові (ад'єктивні)* (25 одиниць) – прикметник (дієприкметник) + сполучник як + власна назва / власна назва у формі присвійного прикметника + (іменник); *прислівникові (адвербіальні)* (20 одиниць) – сполучник як + (прийменник) + власна назва + (прийменник) + іменник; *вигукові* (3 одиниці) утворюються у біл. мові за структурою речення.

ВИСНОВКИ

Отже, в центрі нашого дослідження були фразеологізми з компонентом-антропонімом у фразеологічних, етимологічних, діалектних словниках та довідниках білоруської мови [7; 25; 26; 33; 41; 42; 43; 44; 65; 83; 85; 86]. Можемо відзначити, що білоруська мова має у своєму складі значну кількість стійких словосполучень – фразеологізмів з компонентом-антропонімом, що вживаються носіями мови у звичному усталеному оформленні. Всього було відібрано та опрацьовано 154 фразеологічні сполуки білоруської мови. Встановлено, що фразеологічні одиниці можуть мати різні шляхи виникнення, семантичне навантаження та структурні особливості. Відповідно до цих критеріїв поділу ФО було систематизовано на такі групи:

1) Джерела походження: а) ФО, що склалися на основі біблійних легенд, мотивів, образів та символів, витоком яких є книги Святого Письма (Біблія, Псалтир, Євангеліє та ін.) (21 одиниця); б) певних подій, явищ, історико-культурних фактів різних народів (24 одиниці); в) історичних подій своєї країни, відомостей з життя народу, явищ матеріальної та духовної культури, пов’язаних з конкретними особами (109 одиниць).
2) Типологія антропонімів: а) чоловіче або жіноче *ім’я* як компонент фразеологізмів – 125 одиниць; б) *прізвище* – 24 одиниці; в) *псевдонім* – 3 одиниці; г) *прізвисько* – 2 одиниці.
3) Семантика: «негативна характеристика людини» (72 одиниці); «позитивна характеристика людини» (16 одиниць); «зовнішній вигляд людини» (16 одиниць); «просторово-часова характеристика буття» (17 одиниць); «міра і ступінь, ознака дії, стан предмета або ознака якості» (14 одиниць); «характеристика місця, ситуації, становища» (4 одиниці); «смерть, розправа, злочин» (5 одиниць); «фізіологічний стан людини» (3 одиниці); «емоції і почуття» (1

одиниця); «хвороби» (2 одиниці); «рослини» (3 одиниці); «погода» (1 одиниця).

4) Структурні особливості: дієслівні (77 одиниць), іменникові (субстантивні) (29 одиниць), прикметникові (25 одиниць), прислівникові (20 одиниць), вигукові (3 одиниці) ФО та їх поширені структурні моделі творення.

Значний внесок у розвиток теоретичних проблем дослідження ФО здійснили білоруські й зарубіжні мовознавці: Я. Адамовіч, М. Алефіренко, Я. Баран, Р. Бородулін, О. Бодик, Л. Даниленко, О. Демська-Кульчицька, А. Денисова, О. Зайка, І. Каліта, І. Короткевич, Г. Луканська, В. Маршевська, Л. Савченко, Л. Скрипник, В. Ужченко та багато інших. З'ясовано, що дослідження фразеології у етнолінгвістичному та лінгвокультурологічному аспектах є одним із важливих напрямків для пізнання етносу та його мови як динамічної і повноцінної системи. Фразеологізми з компонентом-антропонімом є відображенням багатовікової історії білоруського народу, його життя і побуту, різноманітних людських спостережень за навколишнім світом і стосунками між людьми, результатом осмислення життєвих явищ і подій дійсності. Крім того, важливість ФО з компонентом-антропонімом у білоруській мові, що утворені на основі Біблії та історико-культурних фактів різних народів, полягає в тому, що вони об'єднують людей окремих націй, розкривають ті цінності, які оберігаються, мають значення для суспільства та те, що засуджується. Такі ФО допомагають зберегти спільне і типове в людських стосунках. Фразеологізми з антропонімічним компонентом у свої працях розглядали такі вчені як С. Гришель, М. Данилович, Н. Левчанка, І. Лепешев, Ф. Янковський. Оскільки формування мовної системи є невіддільним процесом від становлення та розвитку народу, нації як носія мови, то вивчення ФО з компонентом-антропонімом, що відображають культурну та ментальну основу, має займати вагоме місце.

Аналіз фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом показав, що власна назва визначає форму та зміст сполуки, стає її опорним словом. Виявлено, що у складі ФО білоруської мови можуть бути ім'я та прізвище – офіційні назви, які даються людині при народженні. Псевдонім та прізвисько є неофіційними та вторинними іменуваннями, що наділені певним характеристичним потенціалом. Власна назва може відповідати назвам реальних осіб, повністю десемантизуватися, а в деяких випадках її наявність у складі фразеологізму зумовлена різними механізмами фразеотворення (римуванням; мовним каламбуром; логічним чи недетермінованим поєднанням антропонімів тощо). Разом з тим відзначено, що антропоніми здатні набувати присвійних, відмінкових та зменшувально-пестливих афіксів. У складі ФО зустрічаються традиційно-церковні форми імен, візантійські греко- та римо-католицькі імена. Зокрема, встановлено, що у складі фразем кількісно переважають гіпокористичні імена та емоційно-оцінні форми особових імен, що вживаються у неофіційних відносинах. Варіантні форми жіночих власних імен, порівняно з чоловічими, менш вживані в білоруській фразеології.

Зауважено, що серед лінгвістичних факторів поширеними є такі способи утворення ФО з компонентом-антропонімом – метафоричне переосмислення вільних словосполучень та фразеологічно-лексичний спосіб. Останнім утворюються фразеологізми з псевдовласними назвами, які служать для образно-емоційної оцінки реалій, а також для «завуалювання» соціально та морально непривабливих явищ. Екстралінгвістичними джерелами формування ФО з компонентом-антропонімом у білоруській мові є реалії національного і загальнолюдського характеру. Основою для утворення ФО можуть бути конкретні факти з життя народу. Такі сполуки називають якості, риси характеру людини, її відносини з іншими. Вони пов'язані з реальними особами, стосунками між людьми, їх трудовою та професійною діяльністю,

побутом, предметами, природою – подіями, що мали місце в тій чи іншій місцевості.

На основі виокремлених лексико-семантичних груп доведено, що більшість фразеологізмів з компонентом-антропонімом мають антропоцентричний характер та негативну оцінку. Це свідчить про схильність людини акцентувати увагу на недоліках, на тому, що є відхиленням від норми. Оцінка зумовлюється світоглядом народу, сукупністю норм та критеріїв, які існують у суспільстві. Крім того, ця особливість фразеологічного фонду білоруської мови підтверджує, що нація має надзвичайно високі вимоги до моральних якостей людини, її поведінки та стосунків з іншими людьми. Тому ті риси чи дії, які не відповідають певним вимогам, різко засуджуються та відкидаються членами етнічної спільноти. Але незважаючи на це, специфіка білоруської ментальності полягає ще й у тому, що народ схильний до милосердя і гуманності. Білоруський характер відзначається кордоцентричною структурою. Проведений аналіз цих фразеологізмів допомагає розкрити менталітет людей-носіїв, зрозуміти їх відношення до певних явищ життя. Інші групи ФО з компонентом-антропонімом називають основні категорії буття (простір та час), неживу природу (погода), царства живих організмів (рослини); виконують функцію характеристики та доповнення.

У роботі розглянуто морфологічну класифікацію фразеологізмів з компонентом-антропонімом та описано іменникові (субстантивні), дієслівні, прикметникові (ад'єктивні), прислівникові (адвербіальні) та вигукові ФО. Аналіз виявив, що одиниці утворюються за відповідними структурними моделями і характеризуються наявністю / або відсутністю граматичних категорій.

Дослідження фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом свідчить про їх вагому частину в мовленні білорусів та належність до активного фонду мови. Їх своєрідність полягає в тому, що вони

відображають національно-культурну інформацію, наділені експресивним забарвленням, підвищують різноманітність емоційної та стилістичної направленості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абабурка М. В. Лінгвакультуралогія: вучэбна-метадычныя матэрыялы: у 2 ч. Ч. 1. Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. 139 с.
2. Адамовіч Я. М. Беларуская мова: падручнік для навучэнцаў педагагічных вучылішчаў / пад рэд. Я. М. Адамовіча, А. М. Клачко. Мінск: Вышэйшая школа, 1992. 318 с.
3. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вид-во при ХДУ, 1987. 133 с.
4. Арцёмава В. А. Семантычная класіфікацыя фразеалагізмаў: пошукі і рашэнні // Актуальные вопросы филологии, педагогики и методики преподавания иностранных языков: сборник научных трудов. Мінск: БГУ, 2015. Вып. 3. С. 15-21. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/125521/1/artemova_Aktualn%20vopr%203.pdf
5. Базыленка А. М. Устойчивые словосочетания в языке Якуба Коласа: автореферат диссертации. Минск, 1952. 186 с.
6. Балли Ш. Французская стилистика: 2-е изд., стереотипное. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 392 с.
7. Барадулін Р. І. Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна. Мінск: Кнігазбор, 2013. 388 с.
8. Баран Я. А. Теоретичні основи фразеології: навчальний посібник / Я. Баран, М. Зимомря. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1999. 176 с.
9. Баханькоў А. Я. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы у пяці тамах: том 3 / Баханькоў А. Я, М. П. Лобан. Мінск: Галоўная рэдакцыя беларускай савецкай энцыклапедыі, 1979. 672 с.
10. Белей Л. О. Природа особових імен та їх відтворення засобами чужої мови // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб.

наук. пр. Ужгород: М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. 2016. Вип. 21. С. 198-202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2016_21_42

11. Белей Л. О. Українські імена колись і тепер. Київ: Темпора, 2010. 128 с.
12. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск: Навука і тэхніка, 1969. 504 с.
13. Бодик О. П. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Навч. посіб. / О. П. Бодик, Т. М. Рудакова. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 416 с.
14. Бурак Л. І. Сучасная беларуская мова: вучэб. дапам. для студэнтаў завочнікаў 2-е выд., дапрац. Мінск: Выш. шк. 1985. 319 с.
15. Буцько А. С. Міжмоўныя адпаведнасці фразеалагізмаў са значэннем непрыяцельскіх адносін паміж людзьмі ў беларускай і французскай мовах // Вестник Полоцкого государственного университета. Сер. А, Гуманитарные науки. Полацк: ПГУ, 2019. Вып. 2. С. 122-126. URL: https://elib.psu.by/handle/123456789/23390/
16. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. Москва: Русский язык, 1980. 320 с.
17. Вітенко І. С. Основи психології: навч. підручник 2-ге вид., перероб. і доп. / І. С. Вітенко, Т. І. Вітенко. Київ: Нова книга, 2008. 256 с.
18. Гаўрош Н. В. Фразеалагічны слоўнік для сярэдняй школы / Н. В. Гаўрош, І. Я. Лепешаў, Ф. М. Янкоўскі; пад. рэд. Ф. М. Янкоўскага. Мінск: Нар. асвета, 1973. 352 с.
19. Грышэль С. О. Уласныя імёны як структурны кампанент фразеалагізмаў // Слова ў мове, маўленні, тэксце: зборнік навуковых артыкулаў. Брэсц. дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна / пад агульнай рэд. Н. Р. Якубук; рэдкал.: Я. І. Абрамава [і інш.]. Брэст: БрДУ, 2015. 376 с. URL: https://lib.brsu.by/sites/default/files/pdf

20. Даниленко Л. І. Національно-культурні особливості семантики чеських фразеологізмів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 «Слов'янські мови». Київ: НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, 1997. 197 с. URL: https://cheloveknauka.com/natsionalno-kulturnye-osobennosti-semantiki-cheshskih-frazeologizmov
21. Даниленко Л. І. Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 440 с.
22. Даніловіч М. А. Антрапонімы ў складзе дыялектных фразеалагізмаў // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. Сер.: Гуманитарные науки. Гомель: Гомельскі універсітэт, 2002. Вып. № 1 (10). С. 24 – 29. URL: https://elib.gsu.by/handle/123456789/29349
23. Даніловіч М. А. Вывучэнне і сістэматызацыя навуковых крыніц беларускай дыялектнай фразеалогіі // Актуальныя праблемы выкладання мовы і літаратуры у сярэдняй і вышэйшай школе пад рэд. У І. Каялы, Т. І. Тамашэвіча. Гродна: ГрДУ, 2003. С. 305 – 309. URL: https://elib.grsu.by/doc/17501
24. Даніловіч М. А. Граматычная характарыстыка фразеалагізмаў. Мінск: Навука і тэхніка, 1991. 110 с.
25. Даніловіч М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны. Гродна: ГрДУ, 2000. 266 с.
26. Даніловіч М. А. Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны (матэрыялы і даследаванні): зб. навук. арт. Вып. 2 / рэдкал.: М.А. Даніловіч (адк. рэд.) [і інш.]. Гродна: ЮрСаПрынт, 2013. 226 с.
27. Даніловіч М. А. Фразеалагізмы з псеўдаўласнымі імёнамі ў беларускай дыялектнай мове // Шлях да ўзаемнасці = Droga ku wsajemności: матэрыялы XVII Міжнар. навук. канф. (Гродна, 18 – 19 ліст. 2010 г.) / рэдкал.: Г. Хацкевіч, Я. Панькоў, Э. Ярмусік, І. Папоў

(гал. рэд.) [і інш.]. Гродна: ГрДУ, 2011. С. 13 – 17. URL: https://elib.grsu.by/doc/3786

28. Демська-Кульчицька О.М. Фразеологія: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 76 с.
29. Денисова А. С. Проблема дослідження класифікацій фразеологічних одиниць у лінгвістиці // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету: збірник наукових праць. Сер.: Філологічні науки. / гол. ред. В. А. Зарва. Бердянськ: ФО-П Ткачук О. В., 2015. Вип. 6. С. 13–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2015_6_4
30. Дубовік А.І. Асаблівасці нацыянальнага характару беларусаў // XXI век: актуальные проблемы исторической науки: Материалы международной научной конференции, посвящённой 70-летию исторического факультета БГУ. Минск, 15–16 апр. 2004 г. / редкол.: В. Н. Сидорцов. (отв. ред.) и др. Минск: БГУ, 2004. С. 203–205. URL: https://elib.bsu.by/handle/123456789/1336
31. Дзядова А. С. Этналінгвістыка: вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне. Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2019. 178 с.
32. Зайка А. Ф. Прыказкі і прымаўкі з Косаўшчыны. Мінск: Тэхналогія, 2015. 286 с.
33. Зайка А. Ф. Фразеалагічны слоўнік Косаўшчыны. Брэст: Брэсцкая друкарня, 2014. 308 с.
34. Іваноў Я. Я. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. Мінск.: Бел. Фонд Сораса, 1997. 262 с.
35. Історичне джерелознавство: підручник / Я. С. Калакура, С. В. Головко, І. Н. Войцехівська та ін. Київ: Либідь, 2002. 488 с.

36. Кабушка У. У. Сучасныя моладзевыя мянушкі: семантыка-структурныя асаблівасці // Філалагічная адукацыя ў XXI стагоддзі: мова, літаратура, методыка, міжкультурныя камунікацыі: матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (18 красавіка 2018 г.). Мінск: БДПУ, 2018. С. 4 – 8. URL: https://elib.bspu.by/handle/doc/35275
37. Каліта І. В. Беларуская мова ў люстэрку традыцый і інавацый / І. Каліта, Н. Сівіцкая, В. Ляшчынская; пад агул. рэд. І. Каліты, Л. Яўдошынай. Ústí nad Labem: PF UJEP, 2019. 118 с.
38. Капылоў І. Л. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. 968 с.
39. Караткевіч І. І. Сучасная беларуская мова. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія: вучэбны дапаможнік. Кіеў: Видавництво Ліра-К, 2019. 140 с.
40. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр “Академія”, 2001. 368 с.
41. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Мінск: БелЭн, 2008. Т. 1. 669 с.
42. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Мінск : БелЭн, 2008. Т. 2. 968 с.
43. Лепешаў І. Я. У фразеалагічную скарбонку: даведнік. Гродна: ГрДУ, 2004. 149 с.
44. Лепешаў І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. Мінск: БелЭн, 2004. 448 с.
45. Лепешаў І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: вучэб. дапам. для студэнтаў філал. фак. ВНУ. Мінск: Выш. шк., 1998. 271 с.
46. Леўчанка Н. А. Анамастычная фразеалогія ў фальклорным зборніку А. Зайкі «Прыказкі і прымаўкі … з Косаўшчыны» // Славянская фразеология в синхронии и диахронии: сборник научных статей.

Вып.3. Гомель ГГУ им. Ф. Скорины, 2016. С. 70 – 72. URL: https://elib.grsu.by/doc/19133

47. Леўчанка Н. А. Фразеалагізмы ў «Матэрыялах да слоўніка Гродзенскай вобласці» Т. Ф. Сцяшковіч // Краявіды роднай мовы. Вып. 2: зб. навук. арт. (памяці праф. І. Я. Лепешава) / рэдкал.: В. Л. Варановіч (адк. рэд.) [і інш.]. Гродна: ЮрСаПрынт, 2017. 164 с. URL: https://elib.grsu.by/doc/22250
48. Луканська Г. А. Національно-культурна специфіка англійських фразеологічних одиниць з власними назвами: основні підходи до виявлення / Г. А. Луканська, Л. І. Олексієнко. Київ: Мова і культура. 2011. Вип. 14. Т. 8. С. 74 – 81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_8_12
49. Лукаш Г. П. Словник конотативних власних назв. Вид. 2-е, перероб. і доп. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 280 с.
50. Лясовіч С. М. Сучасная беларуская мова: вучэбна-метадычны комплекс для студэнтаў. Наваполацк: УА «ПДУ», 2009. 314 с.
51. Ляшчынская В. А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка: вучэб. дапам. Мінск: РІФШ БДУ, 2001. 256 с.
52. Ляшчынская В. А. Месца і роля эмоцыі смутку ў фразеалагічнай карціне свету беларусаў. Луганськ: Лінгвістика, 2012. № 3 (27). Ч. 1. С. 146–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ling_2012_3%281%29__20
53. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ: ВЦ “Академія”, 2012. 288 с.
54. Мартынаў М. І. Філасофія: вучэбны дапаможнік. Выд. 2-е. Мінск: МІТСО , 2013. 200 с.
55. Маршэўская В. В. Семантычная і граматычная характарыстыка фразеалагізмаў са структурай сказа: манаграфія. Гродна: ЮрСаПрынт, 2019. 124 с.

56. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва: Изд. центр «Академия», 2004. 208 с.
57. Маслова В. А. Лингвокультурология как смежная с этнолингвистикой и другими гуманитарными науками область знания // Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики: материалы Междунар. науч. конф., Минск, 2–4 нояб. 2000 г. / Минск: МГЛУ, Бел. ин-т проблем культуры, 2001. С. 10 – 11.
58. Мезенка Г. М. Беларуская антрапанімія: вучэбны дапаможнік / Г.М. Мезенка, Г. М. Дзеравяга, Г.К. Семянькова. Віцебск: Выд-ва УА, ВДУ імя П.М. Машэрава, 2009. 238 с.
59. Москаленко Л. А. Чоловічі особові імена в системі антропонімів (на матеріалі говірок Чорнобильської зони // Історико-філологічний збірник з регіональних проблем «Волинь – Житомирщина». Житомир, 2007. № 17. С. 91 – 111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2007_17_11
60. Павликівська Н. М. Псевдонімія як антропонімна категорія // Філологічний дискурс: зб. наук. праць. Вінниця, 2019. Вип. 9. С. 214-220. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/178751
61. Півторак Г. П. Білоруська мова: підручник. Київ: Либідь, 1997. 240 с.
62. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Мінск: Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2008. 144 с. URL: http://libelli.narod.ru/misc/rules.htm
63. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. Сімферополь: Доля, 2013 р. 600 с.
64. Садоўская А. Л. Лінгвакультурны падыход да аналізу фразеалагічных рэсурсаў мовы. Мінск: Роднае слова. 2008. № 8. С. 35-39. URL: https://elib.bsu.by/handle/123456789/13445

65. Салавей Л. М. Слоўнік беларускіх народных параўнанняў / Т. В. Валодзіна, Л. М. Салавей; навук. рэд. В. М. Макіенка. Мінск: Беларус. навука, 2011. 482 с.
66. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.
67. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови: монографія. Київ: Наукова думка, 1973. 280 с.
68. Сучасная беларуская мова / Л. М. Грыгор'ева, Г. Ф. Андарала, С. К. Берднік [і інш.]; пад агул. рэд. Л. М. Грыгор'евай. 2-е выд., выпр. Мінск: Вышэйшая школа, 2007. 557 с.
69. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: дапаможнік. Гродна: ГрДУ, 2001. 232 с.
70. Сцяшковіч Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. Мінск: Навука і тэхніка, 1972. 618 с.
71. Тачыла Н. Да пытання аб лінгвістычным даследаванні антрапонімаў з асновай-этнонімам у гаворках Беларусі. Львів: вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2019. Випуск 71. Ч. ІІ. С. 102–108. URL:http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/10320/10389
72. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований. Москва: Наука. С. 129 – 221.
73. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 141 с.
74. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко; М-во освіти і науки України, Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ: Альма-матер, 2005. 399 с.
75. Українська лінгвокультурологія: навч. посіб. для студ. філол. спец. ВНЗ / О. І. Потапенко, Я. О. Потапенко, Л. П. Кожуховська, Т. В.

Чубань, Т. М. Левченко, І. В. Бурчик. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2014. 350 с.

76. Усціновіч А. К. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV–XVIII стст.). Мінск: Навука і Тэхніка, 1975. 174 с.
77. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: монографія. Київ: ТОВ "Папірус", 2008. 672 с.
78. Шарманова Н. М. Етнолінгвістика: навчальний посібник для студентів факультету української філології/ за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг: НПП АСТЕРІКС, 2015. 192 с.
79. Шаховский В. И. Что такое лингвистика эмоций // Мир лингвистики и коммуникации, 2008. № 3(12). С. 1 – 7. URL: http://tverlingua.ru/archive/012/3_shakhovsky.pdf
80. Шевчук В. М. Фізіологія: підручник для студ. вищ. мед. навч. закл. / В. Г. Шевчук, В. М. Мороз, С. М. Бєлан; за ред. В. Г. Шевчука. Вінниця: Нова Книга, 2012. 448 с.
81. Янкоўскі Ф. М. Беларуская мова: навучальны дап. 3-е выд., дапрац. Мінск: Выш. шк., 1978. 336 с.
82. Янкоўскі Ф. М. Беларускія народныя параўнанні. Мінск: Выш. шк., 1973. 237 с.
83. Янкоўскі Ф. М. Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне. Мінск: Вышэйшая школа, 1968. 332 с.
84. Янкоўскі Ф. М. Гісторыя беларускай мовы: гістарычная граматыка: вучэб. дапаможнік / навук. рэдак. Д. В. Дзятко. Мінск: Вішэйшая школа, 2019. 263 с.
85. Янкоўскі Ф. М. Дыялектны слоўнік. Вып. 2. Мінск: Выд-ва АН БССР, 1960. 236 с.
86. Янкоўскі Ф. М. Дыялектны слоўнік. Вып. 3. Мінск: Выд-ва АН БССР, 1970. 172 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список фразеологізмів з компонентом-антропонімом білоруської мови

А

абквэцаны як Шмуйла [65, с. 471]

абленавацца як карова (кабыла) лейзарава (лайзэрува) [65, с. 194]

адамаў яблык [42, с. 943]

адвярнуцца як Юда ад святой вячэры [65, с. 477]

ад Адама [41, с. 53]

аддам на святы Адам [85, с. 204]

адзін раз Марку жаніць [41, с. 421]

адправіць у штат Духоніна [41, с. 73]

адпраўляцца да Абрама на піва [41, с. 46]

Алёша з батонамі [41, с. 86]

Аляксей праняў [86, с. 153]

Андрэй Кузьме родны хведар [41, с. 87]

антонаў агонь [44, с. 36]

анюціны вочкі [41, с. 214]

апрануўся як Амялян на пакрову [33, с. 23]

апрануцца як цар Танявіцкі [65, с. 445]

арэдавы вякі [41, с. 91]

Б

Барыс Ганне на хлеб (на пірагі) меле [85, с. 205]

баяцца як свенты Міхал д'ябла [65, с. 266]

бурыданаў асёл [43, с. 32]

В

валаамава асліца (валаамаў асёл) [41, с. 93]

валтасараў баль [44, с. 67]

валяць Ваньку [41, с. 173]

варфаламееўская ноч [42, с. 150]

вось табе і Юр'еў дзень [42, с. 941]

выглядаць як чысты Лазар [65, с. 233]

выпетраць як пятроў венік [65, с. 76]

выскачыць як Піліп з капапель [42, с. 301]

весяліцца як Міцька на Радаўніцу [65, с. 266]

выць як фанасёва Аза [65, с. 261]

Г

гаранцаваць як Вінцэсь у танцы [65, с. 81]

гнуцца як Хомка перад Хоўрай (Кулінай) [65, с. 443]

Д

давесці што Флёрка саху [65, с. 436]

даставай Язэп гармонік [25, с. 41]

дарвацца як Гапон [да] сліў [65, с. 108]

даць з-пад Мікітавага лапця агню [25, с. 55]

дзе Макар козы пасе [42, с. 11]

дзяліць як Тодар з Тадораю лапаць з абораю [65, с. 425]

дзям'янава юшка [42, с. 941]

дзяржацца як Халімон за Бога [65, с. 437]

доўгі як пятроўскі дзень [65, с. 128]

драцца як Саўка ў асець (падасецце) [65, с. 376]

дрыжаць як Назар над млінцамі [65, с. 321]

Ж

жыць як Адам у раю [65, с. 28]

З

за крулям Сасам [41, с. 609]

за царом Гарохам [44, с. 143]

задаваць Храпавіцкага [41, с. 442]

замуж за Пясоцкага [41, с. 459]

запець (заспяваць) Лазаря [41, с. 463]

зарабіць як Аўгуст на петушках [65, с. 37]

зарабіць як Даніла на лісічках [65, с. 125]

зарабіць як Заблоцкі на мыле [41, с. 431]

зарабіць як Марцэля на цыбулі [65, с. 258]

зарабіць як Меер на Кузьме [65, с. 262]

зарабіць як Саўка на барсуку [65, с. 376]

зарабіць як Солтан на гусях [65, с. 403]

зарабіць як Хама на воўне [65, с. 438]

заробіць бы Броцкі на мылі [65, с. 59]

застацца як Дунька ад поезда [65, с. 139]

збірацца як Сора за мора [65, с. 405]

І

Іван без роду і племені [41, с. 521]

Іван-дай голачку [26, с. 121]

Іван-ды-Мар'я [41, с. 521]

іван-чай [41, с. 521]

і квіта <пане, дзядзька> Мікіта [41, с. 571]

ісці як Марка з пекла [65, с. 257]

К

к*аінава пячатка* [42, с. 399]

калумбава яйка [42, с. 953]

камандаваць як Ілля хмарамі [65, с. 175]

капацца як Пятруля ў торбе [65, с. 343]

ківаць на Пятра [41, с. 571]

куды Макар цялят не ганяў [42, с. 12]

Л

лезці як Хомка ў асець (падасецце) [65, с. 433]

лёгенькі Петрачок [86, с. 153]

лупцаваць як сідараву казу. [44, с. 433]

ляжаць як Лазар [65, с. 233]

ляжаць як той Антоська на покуці [65, с. 31]

М

мамаева пабоішча [42, с. 165]

мафусаілаў век [41, с. 186]

Н

на ўсю іванаўскую [41, с. 522]

на Юр'я як рак свісня [65, с. 47]

набожны як святога Юр'я конь [65, с. 477]

набрацца як Марцін мыла [65, с. 258]

набрацца як Марцін за рубля [65, с. 258]

насіцца як та Віхна з гарбузою на базары [65, с. 96]

не па Сеньку (Хомку, Юрку) шапка [42, с. 920]

П

пагуляў як парася ў Сцяпана на пячэ [33, с. 184]

пагуляць як Адэля ў Кузьмах [65, с. 29]

пад Катоўскага стрыгчы [41, с. 565]

падыходзіць як Марцін да клёцак [65, с. 258]

пастухова Ганна [41, с. 293]

паўзці як Хоўра з печы [65, с. 444]

пацалунак Юды [42, с. 271]

піць гарэлку як Сідар сыраватку [65, с. 390]

планы ў як у Гітлера [65, с. 114]

помніць караля Баторага (Батуру) [42, с. 239]

прагнаць як Кутуз пранцуза [65, с. 232]

прапасці як Сымонаў башлык [65, с. 48]

пры пану Зыгмунду [42, с. 240]

Р

рабіць як папа Карла [42, с. 241]

расхіхітацца як Сідар на базары [65, с. 390]

С

свяцейшы за Папу Рымскага [42, с. 531]

скінуць з сябе ветхага Адама [41, с. 53]

схудалалы як гусяня пятровае [65, с. 398]

сябраваць як Саўка з Хоўрай (Маланкай) [65, с. 376]

сядзець як Міхаль ад Нясвіжа [65, с. 266]

Т

трындзець як Троцкі [65, с. 427]

трышкаў кафтан (каптан) [65, с. 567]

У

убірацца як ад Кутуза Банапарт [65, с. 232]

убіцца як Дзямян у касцёл [65, с. 132]

убіцца як Янкель у касцёл [65, с. 481]

удалося як тэй Салосе (Шалосе) [65, с. 166]

унтэр Прышыбееў [42, с. 367]

у касцюме Адама [41, с. 53]

у касцюме Евы [41, с. 415]

Ф

Фама няверны / няверуючы [42, с. 811]

Федзя з бомбасклада [33, с. 258]

фількава грамата [41, с. 325]

Х

хадзіць Гогалем [42, с. 818]

хадзіць як Керанскі са збаночкам [65, с. 201]

ходзіце як Мірон з Чычырындаю [65, с. 266]

хадзіць як Салоха [65, с. 374]

хадзіць як Хомка з балалайкаю [65, с. 433]

хадзіць як Хоўра [65, с. 444]

Ц

цара <Мікалая> помніць [42, с. 861]

цягацца як Броня па капусце [65, с. 57]

цягацца як карова (кабыла) лейзарава (лайзэрува) [65, с. 194]

Ш

шапка Манамаха [42, с. 921]

Э

эзопаўская мова [42, с. 59]

Я

як Алеся дворная [65, с. 613]

як збянтэжаны Саўка [65, с. 376]

як Іванко Драбавіцкі [65, с. 174]

як ксёндз Магдусі [42, с. 959]

як Лазар мучыцця [65, с. 233]

як Ленін на буржуазію [41, с. 160]

як лёд на Пятра [65, с. 240]

як Магдэся тая стаць [65,. 251]

як Мамай прайшоў [42, с. 335]

як Манька з батонамі [65, с. 256]

як Маня з гаргазу [65, с. 256]

як Марка па пекле [42, с. 278]

як Марцін да кавы [42, с. 27]

як Мікіту за жывот [33, с. 293]

як на маланніна вяселле [7, с. 221]

як Плаўскі на Багача [65, с. 321]

як полькіна каза [65, с. 180]

як Сымон з адвакатам [65, с. 419]

як у Лукаша на пячы [65, с. 246]

як у Юлькі [7, с. 221]

як у Яся ў торбе [65, с. 481]

як Фэлька з Палестыны [65, с. 436]

як Чайкоўскі ад прыданых [65, с. 455]

як шыманелевы пчолы [65, с. 476]

як Ядзя Явэйшысава [65, с. 478]